

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

**INFORMATIVNÍ ZPRAVODAJ
ČESKÝCH JAZYKOVĚDCŮ**

roč. XXXIII - 1996

č. 1 a 2

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada :

Jan Kořenský (hlavní redaktor)
 Ivo Vasiljev (zástupce hlavního redaktora)
 Jana Hoffmannová (výkonná redaktorka)
 Adolf Erhart, Ján Horecký, Jiří Nekvapil, Josef Vachek⁺

Adresa redakce:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

Adresa administrace:

Jazykovědné sdružení ČR, Jilmová 33, 130 00 Praha 3

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha
 č.j. NP 583/1993 ze dne 13.4.1993.

O b s a h

strana

V.Elšík: Odraz existenčního způsobu v jazyce	5
Vi.Šaur: Perspektivy české etymologie	15

Z jazykovědných pracovišť

J.Panevová: Zpráva o činnosti JS ČR v roce 1995	21
M.Pithartová: Přehled o přednáškové činnosti JS ČR r.1995	23
Z.Jettmarová: Translatologický slovník a první bibliografická databáze českých a slovenských prací z oboru translatologie	27
Informace o konání 18.světového kongresu SVU - Brno 1996	31

Nové publikace

D.Čapková: Petr Karlík: Studie o českém souvětí.	33

Diskuse a rozhovory

O češtině dnešní a zítřejší - výzva k diskusi	36
J.Hronek, P.Sgall: Některé aktuální otázky jazykové kultury češtiny	40
Rozhovor s dr.Marií Těšitelovou,DrSc. u příležitosti životního jubilea	53
Rozhovor d prof.dr.Petrem Sgallem,DrSc. u příležitosti jeho 70.narozenin	60

Kronika

Z.Skoumalová: K životnímu jubileu Vilmy Barnetové	65
M.Csiriková: XII.Olomoucké dny rusistů	69

1. Kniha německého a amerického myslitele **Ericha Fromma** *Mít nebo být?*, která se objevila v českém překladu (Naše vojsko, Praha 1992, z originálu *To Have or To Be?*, Harper & Row, New York 1976 přeložila V. Žihlová), se věnuje dichotomii existenčního způsobu bytí a existenčního způsobu vlastnění. Jsou to "dva základní způsoby prožívání, respektive síly, které určují rozdíly mezi charaktery jednotlivců a mezi typy společenského charakteru". Autor tuto dichotomii rozpracovává z hlediska psychologie i sociologie a vyvozuje filozofické závěry. V rámci analýzy existenčních modů si všimá i jejich jazykových aspektů. Zde bych chtěl na lingvistickou relevanci některých autorových myšlenek upozornit a kriticky je nahlédnout.

2. Nástin problematiky

Ačkoli vyjádřením vlastnění je (v autorově mateřštině, v jazyce originálu díla i v jazyce jeho překladu) sloveso *mít* a vyjádřením bytí sloveso *být*, která autor často symbolicky používá jako označení modů: modus *mít* a modus *být*, rozdíl existenčních způsobů se v jazykové oblasti projevuje spíše v rozdílném pojmenovávání aktivit lidského subjektu (o pojetí činnosti u autora v oddíle 5).

Autor interpretuje rostoucí používání substantiv a ubývání sloves v západních jazycích za poslední stáletí jako posun (charakterové struktury mluvčích-individuí i charakteru jejich společnosti) od modu bytí k modu vlastnění: aktivita se čím dál tím častěji vyjadřuje termíny vlastnění, způsobem typickým pro vyjadřování posesivních vztahů. Avšak "procesy a činnosti nelze vlastnit, nýbrž jen prožívat", a proto jde o "nesprávné používání jazyka" a "matení pojmů" (s. 24).

Vyjádřením aktivity výrazem vlastnění, a tedy jevem problematickým a nesprávným, je mu konstrukce slovesa *mít* se substantivem primárně slovesného významu, ale objevuje se i formulace, že je jim použití substantiva namísto slovesa vůbec.

Tendence nahrazovat slovesné vyjádření jmenným dosáhla podle autora za poslední stáletí a zvláště desetiletí velkých rozměrů. Je typické vyjadřovat se "nesprávně". Takové užívání jazyka prozrazuje skryté, podvědomé odcizení, odtržení aktivity od člověka. Autor rozebírá vyjádření *mám problém*, které se často používá místo *jsem ustaraný, trápím se* apod. a které vylučuje subjektivní prožitek a nahrazuje ho objektem vlastnění. Následuje formulace (s. 25): "Nemohu mít problém, protože není věcí, kterou mohu mít; avšak problém může mít mne. Přesněji řečeno: já sám sebe změnil v „problém“, a tak jsem přivlastněn svým výtvozem." Autorem použitá konstrukce *něco má někoho (problém má mne)* je vysvětlena na jiném místě (s. 64): "To má mne, protože můj pocit identity, resp. mé psychické zdraví závisí na tom, abych *to* (a co nejvíce *toho*) měl." Stává se tu vedle sebe jazyková oblast, oblast psychiky a oblast reality (problém není věc, substance) a předpokládá se vztah: jazykové vyjádření neodpovídá (z určitého hlediska) realitě, signalizuje (patologický) psychický jev a je jeho důsledkem, resp. je s ním v jisté korelaci.

Ve výkladu o původu pojmů *být* a *mít* (s. 26-27) rozšiřuje autor problematičnost z oblasti konstrukce slovesa *mít* se substantivem s primárně slovesným významem na oblast konstrukcí se slovesem *mít* obecně. Důvodem je mu fakt, že mnohé jazyky slovo pro pojem *mít* nemají a vyjadřují ho opisně a že v mnohých jazycích bylo původní opisné vyjádření nahrazeno zvláštním slovem až později (typ *mihi est* typem *habeo*). Vytváří hypotézu, kterou předkládá

sociolingvistice k ověření, že slovo pro pojem mít se vyvíjí v souvislosti se vznikem soukromého vlastnictví, zatímco se nevyskytuje u společnosti s majetkem převážně funkčním. Historické, resp. typologické lingvistické údaje, které autor uvádí, tedy mají ukázat odraz změny, resp. různosti existenční orientace v jazyce.

Jinou motivací má uvedení etymologických a funkčních údajů o slovese *bytí*. Je zřejmé, že tento výraz nestojí proti výrazu *mít* jako odrazu modu vlastnění v jazyce. Autor se obrací k původnímu významu slovesa existence v indoevropském prajazyce, aby objasnil pojem bytí. Původní význam slovesa *bytí* jako slovesa existence bývá zastřeno využitím stejné formy v pomocné funkci morfologické (vzhledem k jazyku originálu autor uvádí využití v tvarech pasíva) a zvláště syntaktické v některých jazycích. Využitím slovesa *bytí* jako spony se rozšiřuje jeho význam: jako sloveso existence znamená existovat, skutečně se vyskytovat, jako spona stanoví identitu mezi subjektem a jeho vlastností, popisuje určitý jev. Ukázání původu pojmu má vysvětlit, co autor míní bytím (v kontrastu s jevem), a ne demonstrovat odraz existenčního modu bytí v jazyce. Má tedy cíl filozofický, konceptuální, ke kterému je lingvistických poznatků jen využití. Evaluativní charakter tu má zdůraznění stavu ve starých jazycích: i dnes existují jazyky s rozdílnými formami pro funkci spony a pro plnovýznamové sloveso existence (např. irština); snad jde o uplatnění téže perspektivy jako při výkladu pojmu *mít*, kde je v souvislosti s autorovou sociolingvistickou hypotézou časová orientace relevantní.

Máme tedy tři základní autorem vymezené oblasti jazykových vyjádření typických pro modus vlastnění, a tedy problematických: substantiva s primárně slovesným významem, např. *přání, strach, hlad, pocit* (oddíl 3), sloveso *mít* (oddíl 4) a koexistenci obou v konstrukcích slovesa *mít* se substantivem s primárně slovesným významem, např. *mít přání, mít strach, mít hlad, mít pocit* (oddíl 5).

3. Substantivum se slovesným významem

Entita substanciální povahy je v jazyce primárně označena substantivem. Substanciální povaha jevu, jeho zřetelná vydělitelnost a vyhraněnost je realitě a jejím částem implantována našim chápáním skutečnosti, jde o důsledek artikulace reality, mimo jiné pomocí sítě už vytvořených pojmů. V tomto smyslu se substanciální charakter entit jako velice obecný kategoriální význam odráží v jazykovém substantivním vyjádření.

Sloveso může označovat tutéž entitu, v našem nazírání jí však není implantován substanciální význam, nýbrž je chápána jako aktualizovaný příznak jiné, substanciálně chápané entity. Avšak primárně označuje sloveso ty jevy, jimž není z nějakých důvodů v pojmovém systému určité kultury běžně přidáván substanciální charakter.

Autor říká, že substantivum je běžně označení věci a sloveso je "správné" označení činnosti, procesu. Z toho odvozuje spojení mezi substantivním vyjádřením slovesných významů a vlastnickou (patologickou) orientací člověka. Je však záměrné vyjádření děje, dynamického vztahu nebo jiného slovesného významu jako vyhraněného faktu nutně signálem jeho chápání (stabilního chápání, nikoli aktuálního nazírání) jako substanciální entity? Mluvíci si může být vědom pomocnosti takového vyjádření, může se vyjadřovat o abstraktních modelech a uvědomovat si, že jev, který označuje substantivem, nemá substanciální charakter, může jít o substantivní zkratku apod.

Proti Frommovu názoru zvláště mluví častá syntaktická motivovanost použití určitého slovního druhu. Při změně syntaktické funkce slova dochází k jeho transkategorizaci, k tomu, že nabývá vedle svého výchozího kategoriálního významu ještě rámcový kategoriální význam

nový (Dokulil, 1982). Substantivizace jako druh transkategorizace - a to v užším, derivačním (např. české *nenávidět* → *nenávisť*) i v širším, transformačním smyslu (např. české *milovat* → *láska*) - může být motivována potřebou syntaktického kontextu, potřebou redistribuce lexikálních významů po větých členech, komunikační potřebou kondenzace apod., tedy obecně potřebami textové výstavby. Nemusi být proto nahrazování sloves substantivy přímým odrazem existenčního modu vlastnění, ale formálně jazykovou potřebou. Autorovu tezi však podporuje Dokulilův názor (o.c., s. 267): "Dominantní úlohu /při výběru slovních druhů/ přiznáváme obecnému obsahu, syntaktická funkce je v našem pojetí jen jeho odrazem (mezi oběma složkami je ovšem vztah vzájemné selekce, přesněji zpětné vazby)." Byla by tedy změna syntaktické funkce až důsledkem záměru - chtěného nebo podvědomého - dát slovu jiný kategoriální význam.

Důležitou oblastí, kde je užívání dějového a jiného substantiva s primárně slovesným významem problematické, je vyjádření aktivit a stavů lidského subjektu, zvláště niterných. Použití substantiva skutečně vylučuje jazykový subjekt z jazykového vyjádření aktivity nebo stavu. Některé gramatické kategorie slovesa se po transformaci slovesa v substantivum nezachovávají, děj nebo stav vyjádřený substantivem je vyvázán ze souvislosti se slovesnou osobou, z kvantitativních údajů o svém původci nebo nositeli, ze svých temporálních a modálních parametrů (Mluvnice češtiny II., 1986, s. 136). Tyto kategorie mohou být nově vyjádřeny jako příznaky. Vyloučení jazykového subjektu niterné aktivity, děje nebo stavu, opravdu může signalizovat podvědomou distanci reálného subjektu od reálné aktivity.

Zdá se však, že autor své pojetí "nesprávného" používání substantiv příliš absolutizuje. Považuje za "zavádějící" i substantiva označující substance, protože naznačují jejich neměnnost. Hodnocení výrazy "nesprávné" a "zavádějící" je nutně odstupňováno, protože jazyk bez substantiv neexistuje, a neexistovalo by tedy správné používání jazyka. Jazyk obsahující substantiva, každý jazyk, je faktorem posilujícím vlastnickou orientaci, jistě však ne patologickým jevem a projevem modu vlastnění. Jde o námitku jiného druhu a dosahu, než je námitka proti substantivům s významem primárně slovesným.

Jazyk a řeč obecně jsou instituce stojící na straně existenčního modu vlastnění: "byti je slovy nepopsatelné a sdělitelné jen spoluprožíváním zážitku. Ve vlastnické struktuře rozhoduje mrtvé slovo, ve struktuře bytí je rozhodující živý a nepopsatelný zážitek." (s. 72). Uvědomění v jazyce, mocenský aspekt řeči (Foucault), fašismus jazyka (Barthes), to jsou pojmy blízké Frommovu pojetí řeči. Proti nim však, jako východisko z nich, stojí - a autor se o nich na rozdíl např. od kreativního myšlení nezmiňuje - jazyková potencialita a řečová spontánnost, kreativita, neologizace v nejšířším slova smyslu, jazyk literatury (Barthes), emotivní a expresivní mluvené řeči, estetické prvky v jazyce. Jazyk zdaleka není jen selhávajícím prostředkem k popisu a sdělování bytí, ale sám je jednou z forem realizací existence.

Také Frommovy výrazy "matení pojmů", "správné" a "nesprávné" používání jazyka mají vztah k instrumentalismu při uvažování o jazyce. Nevycházím jen z autorova vyjádření "používání", které lze při troše tolerance chápat jako východisko z nouze pracného opisování při snaze o vystižení těch aktivit, kterých se člověk účastní při verbální komunikaci a v nichž se vedle momentů "lidského bytí v jazyce" prvky instrumentální také uplatňují. Vycházím zvláště z následující úvahy: máme-li a priori dány pojmy nezmatené, jsou-li předjazykově dány možnosti vyjádření tak, že víme, které jsou správné a které nikoli, pak dojde-li k jejich realizaci, je jazyk jen prostředkem této realizace, procesu s předem vymezenými východisky a možnostmi.

Jsou tu ovšem i jiné možnosti interpretace. V autorových výrazech "správný", "nesprávný" jistě nejde o význam související s jazykovou, langueovou normou, tím méně s kodifikací. Nelze však přehlédnout jejich diachronní aspekt: správnost vyjadřování je autorem vztažena k minulosti, časový rozměr je pro hodnocení zřetelně relevantní, nikoli snad z puristických důvodů v klasickém smyslu, ale pro vysledovanou souvislost mezi změnami sociálně psychickými a změnami jazykovými. Je tedy možné, že autor zmíněnými výrazy nehodnotí z hlediska apriorismu a jazykového instrumentalismu, nýbrž z pohledu kritika současnosti v mnoha jejích aspektech.

4. Sloveso mít

Pokud sloveso *mít* v jazyce existuje, jeho konstrukce je tranzitivní. Nevyjadřuje však proces, činnost subjektu, a není tudíž, co by přecházelo na objekt a zasahovalo ho. Jde o sloveso pseudotranzitivní. To se projevuje i na formálně jazykové úrovni mj. nemožností pasivní transformace.

Sloveso *mít* (typ *habeo*) je transformací vyjádření vlastnění konstrukcemi typu *mihi est*. Typ *mihi est*, tj. sloveso *být* + pádový tvar jména označujícího vlastníka (zvl. dativ, dále genitiv, adesiv nebo předložkový pád, ale i akuzativ), se vyskytuje ve většině jazyků (Benveniste, 1974). Benveniste zde rozlišuje mezi konstrukcí s dativem jména, která je mu skutečnou predikací vlastnění, a konstrukcí s genitivem, jež je predikací přináležitosti a slouží k určení objektu vlastnění. Konstrukce s jinými pády jména neuvádí.

V jazycích, kde existuje lexém *mít*, jde většinou o novější způsob vyjádření vlastnění. Do současnosti je typ *mihi est* běžný v jazycích keltských a indoiránských (také v romštině), vyskytuje se např. v lotyštině a finštině. Z několika jazyků je známo vyjádření obojí: např. ze staré řečtiny, z latiny a ruštiny (zde je ovšem typ *habeo* regresivní, což odporuje Frommově sociolingvistické hypotéze).

Otázkou jsou příčiny, resp. souvislosti vzniku samostatného lexému pro pojem *mít*. Lze vymezit několik okruhů možných souvislostí, např.:

a/ souvislost sociolingvální, jak ji vyjadřuje autor: vztah mezi typem vlastnictví a jeho jazykovým vyjádřením;

b/ souvislosti jazykové, systémové: tranzitivní syntaktické konstrukce se slovesem *mít* napodobují vyjádření procesu; souvislosti typologické (oddíl 6)

c/ souvislosti etymologické (Buck, 1988): původní význam lexému vlastnění je často specifitější a jinak odlišný (*držet, brát, získat, držet si* atd.).

Je třeba se ptát po důvodech těchto faktů, např.: Proč syntaktická konstrukce slovesa *mít* imituje konstrukce sloves vyjadřujících děj? Jde tu skutečně o nějaký vztah k procesuálnímu významu těchto sloves, nebo tu hraje roli (i) jiný aspekt tranzitivních konstrukcí (např. dvojčlennost)? Jak vzniká přechod od tranzitivního významu historických zdrojů slovesa vlastnění k jeho významu netranzitivnímu, stavovému?

Nelze zanedbat ani ostatní lexémy vyjadřující posesivitu. Ukazuje se (Horálek, 1995), že mnohá adjektiva morfematically (a etymologicky) souvisí s posesivními slovesy nebo přímo deverbativní adjektiva (např. české *náležet – náležitý, patřit – patřičný, přislušet – přislušný a slušný, spravovat – správný, dostat – přistojný*) mají hodnotící význam pozitivní. Tento fakt přináší "svědectví jazyka" (Horálek, o.c.) proti autorovu negativnímu hodnocení posesivity v jazyce.

5. Konstrukce typu *Mám přání*

Výraz typu *habeo* je transformací výrazu typu *mihi est*. Gramatický subjekt není původcem nebo nositelem procesu, ale střediskem stavu v syntaktické konstrukci, která - jak bylo řečeno - pouze imituje vyjádření procesu. Sloveso *mít* je přes svou formální tranzitivnost slovesem stavu, ukazuje na subjekt, ne na objekt. V některých jazycích (např. v góštině, v jazyce tunica) koresponduje tato sémantická vlastnost s formální příslušností slovesa *mít* k třídě sloves v širokém smyslu stavových (sloves relace, nálady, subjektivního stavu) a odlišuje ho od sloves dějových (Benveniste, o.c.).

Sloveso *mít*, vyjadřující tzv. stav vlastnění, se v mnoha jazycích využívá v analytických obrazech vyjadřujících subjektivní stav: např. české *mít hlad, mít strach, mít přání, mít problém*. O tom, že jde o obraty staré, svědčí starořecké případy, kdy některé konstrukce se slovesem ἔχειν označují fyzický nebo duševní stav. Možnost takového vyjádření je dána sémantickou souvislostí: statickým charakterem významů.

Je tu zřejmý konceptuálně terminologický rozdíl mezi pojetím dějovosti sloves jako vlastnosti, která stojí proti staticčnosti sloves jiných, a mezi širokým chápáním procesualnosti u autora. "Činnost" podle něj vyjadřují všechna slovesa (s. 24: "Pro správné označení činnosti, vyjádření procesu, je sloveso: např. *jsem, miluji, toužím, nenávidím* atd.") a mluví se o ní zvláště u sloves, která označují vnitřní příznak subjektu. Např. vyjádření stavu *být ustaraný* je v autorově pojetí "činnosti" subjektu. Ač to není výslovně uvedeno, je zřejmé, že by autor sloveso *mít* k slovesům vyjadřujícím "činnost" nezařadil. Tento konceptuální rozdíl, nerozlišování stavu a děje, mohl způsobit nedocnění vztahu mezi statickými slovesy a slovesem *mít*.

Naproti tomu mezi slovesem *mít* a slovesy dějovými podobný vztah neexistuje. Konstrukce *mít* + dějové substantivum se jako přesný sémantický ekvivalent dějového slovesa nevyskytuje. Pokud je dějové sloveso touto konstrukcí nahrazeno (např. české *prosí* → *má prosbu*), přibývá k původnímu významu prvek statický, děj je deaktualizován (Kořenský, 1972).

Jinou konstrukcí se slovesem *mít* (pomocným) je v mnoha jazycích konstrukce perfekta, kde subjekt vystupuje jako vlastník uskutečněné činnosti (Benveniste, o.c.). Tam jde o skutečnou činnost (a proto děj), která přechází na svůj objekt. Ten byl původně, dokud ještě mělo sloveso *mít* plný význam, objektem vlastnění a byl rozvit adjektivním participiem se slovesným významem uskutečněného děje (Kuryłowicz, 1970). Vlastnění tedy přechází ze substantivního objektu zasaženého činností na činnost samotnou, zároveň se však generalizuje a formalizuje. Tato formalizace mj. umožňuje použití pomocného slovesa *mít* v perfektu sloves statických: např. anglické *I have been hungry* vedle *I have done it*.

Podobná formalizace se v různé míře projevuje i u konstrukce slovesa *mít* se substantivem s primárně slovesným významem. Objektem vlastnění v širokém smyslu (dispozice držitele, přináležitosti) mohou být konkrétní předměty, části celku, abstraktní entity: fyzické a duševní stavy, vlastnosti, relace atd. Vysoký stupeň obecnosti a formálnosti vztahu vlastnění se projevuje u lexikalizovaných konstrukcí slovesa *mít* se substantivem s primárně slovesným významem (Grepel - Karlík, 1989, s. 243-246).

6. Typologie

Mnohé Frommovy postřehy a úvahy, které vyvolávají, jsou nepochybně typologicky relevantní. Naopak typologické údaje a ohledy mají velkou důležitost pro potvrzování a kritiku autorových lingvistických tvrzení.

Jedním z kritérií typové klasifikace jazyků by mohla být existence zvláštního lexému pro vyjádření posesivní predikace a další způsoby jejího vyjadřování. Existuje-li lexém *mít*, dochází k jeho polysémii, využití v různých sekundárních funkcích, existují transformační vztahy k slovesu *být*, ale např. i k prepozicím *s*, *bez* (Zimek, 1995). Tyto mnohonásobné souvislosti, různé v různých jazycích, dávají možnost netriviální klasifikace jazyků na jejich základě. Jazykový typ jako ideální konstrukt je konstituován navzájem si příznivými vlastnostmi, předpokládá implikační (nebo implikačně pravděpodobnostní) souvislosti mezi jazykovými jevy. Predikace a posesivita, v jejichž blízkosti sloveso *mít* stojí, jsou nepochybně natolik centrální, že jsou schopny na sebe vázat množství jevů jiných, některé z nich implikačně.

Pohled na nominálnost slovesných významů - jakožto jev ve středu autorovy pozornosti (oddíl 3) - může získat nové úhly, uvážíme-li, že v aglutinačních jazycích se sémantické ekvivalenty vedlejších vět flektivních a izolačních jazyků vyjadřují nominálně. Neexistence infinitivu (jakožto nominálního tvaru slovesa) v balkánských jazycích, zánik starého infinitivu a vytvoření nového ve slovenské romštině apod. nelze snad přímo spojovat s různou silou, zeslabováním a zesilováním jakési nominalizační tendence odrážející stav mluvčích a společnosti, totiž jejich větší nebo menší příklon k určitému existenčnímu modu.

Diachronní směřování západoevropských jazyků k analytickému vyjadřování vůbec můžeme chápat jako "ospravedlnění" přibývání konstrukcí typu *mám touhu* oproti *toužím*, nebo jako jev sám o sobě ospravedlnění vyžadující. Je-li nám analytičnost jako obecná typová vlastnost a směřování k ní vysvětlením nárůstu analytických konstrukcí typu *mám přání*, pak zbývá vysvětlit, proč je právě sloveso *mít* využito jako formální prvek konstrukce. Přijmeme-li, že (Skaličková) izolační typ, v němž je analytičnost nejdůkladněji provedena, je jako celek projevem vlastnické orientace a převládajícího posesivního existenčního modu, pak zůstává vysvětlit a specifikovat poměr všech ostatních neopomenutelných vlastností izolačního typu k vlastnickému modu. Už vzhledem k možnosti volby východisek konstrukce ideálních jazykových typů (Sgall, 1993, s. 271), není typ jazyka z hlediska poměru k mimojazykovému skutečným jednotkou věrohodnou.

Zbývá třetí možnost, považovat jen různé analytické konstrukce, nikoli analytičnost obecně, za projevy vlastnického existenčního modu. Mezi nimi však existují podstatné odlišnosti: je jisté rozdíly mezi analytičností v konstrukcích typu *mám přání*, *mám zdání* a analytičností v *přeji si*, *zdá se mi*. Frommem zavrhaná je analýza prvních typů, která je vlastně osamostatněním slovesných příznaků, odsouzením zvláště v případě příznaků niterných aktivit subjektu. Jejich osamostatnění, objektivace je prvním krokem k tomu, aby se staly objekty právě jazykové poseze (*mám strach* proti *bojím se*) a šife manipulace (*hodíme řeč* proti *popovídáme si*). Jazyková operabilita abstraktních pojmů je analytickými konstrukcemi zvýšena, ty však v sobě obsahují nebezpečí neadekvátní hypostáze původního příznaku. Adekvátnost ovšem může být hodnotícím kritériem jen ve vyjadřování určitého druhu, nelze mluvit o metodologických nedostacích běžné mluvy.

Vedle racionálních námitek proti analytickému osamostatňování příznaků je tu také stránka pocitová. Možný "nepřijemný" pocit z některých analytických konstrukcí - neosobnosti, voluntarosti, mechaničnosti vyjádření apod. - může být dán jejich neobvyklostí (např. české

mám k tobě lásku oproti *mám z tebe strach*), a to i vzhledem k převládajícímu konstrukčnímu principu (např. *hodit řeč*, *vzít místo*, *udělat vtip* ve flektivní češtině), zvláště existují-li neanalytické ekvivalenty. Zdá se mi, že hlavním důvodem možného "nepřijemného" pocitu z analytických vyjádření není sám fakt vícečlenné konstrukce, ale velmi obecný charakter použitých formálních slov, např. angl. *have*, *make*, *take*, kontrastující s jedinečností miněného. Tyto intuitivní postřehy však nelze považovat za potvrzení Frommovy hypotézy o přímé souvislosti mezi analytickým vyjadřováním (u něj konkrétně konstrukce slovesa *mít* se substantivem s významem příznaku slovesa) a vlastnickou orientací.

Typologie při svém důraze na spojitosti a nauka o univerzáliích při důraze na klasifikaci jevů na nemožné, možné a obecné mohou přispět k osvětlení případných strukturálních souvislostí Frommových projevů existenčního modu vlastnění v rámci jednotlivého jazykového systému nebo v oblasti lidské řeči vůbec, a tím k oslabení argumentů vycházejících z důležitosti a jednoznačnosti vztahů mezi jevy jazykovými a mimojazykovými. Typologie v tomto případě protežuje myšlení strukturální a pohledy strukturálně autonomistické.

7. Z historie problému

Problematika jazykového vyjádření existenčních způsobů, zvláště vyjadřování aktivity termíny vlastnění se ve formě postřehů objevuje už u du Marsaise. Fromm cituje z jeho díla *Les véritables principes de la grammaire ou nouvelle grammaire raisonnée pour apprendre la langue latine*, 1769: "Například *mám hodinky*, *mám* je pochopeno a použito ve správném smyslu; ale u výrazu *mám ideu* je *mám* použito přeneseně, nápodobou. Je to vypůjčený výraz. *Mám ideu* znamená *já myslím*, *soudím*, *představuji si* tak a tak cestu, způsob. *Mám touhu* znamená *toužím*; *mám vůli* znamená *chci* atd."

Dále se autor odvolává na Marxovo pojednání o problému v jeho esejí *Láska* (Engels - Marx, 1965), v citacích se však objevují nepřesnosti (alespoň v českém překladu Frommovy knihy) a jednou z interpretací některých Marxových myšlenek, kterou Fromm využívá jako podpůrný argument své teze, že používání substantiv s primárně slovesným významem je odrazem existenčního modu vlastnění, Marxovy názory misinterpretuje.

Esaj *Láska* je kritikou Edgara Bauera, novohegelíánského filozofa, a jeho názorů na lásku. Marxovy vlastní vývoody a komentáře jsou proloženy čtyřmi pasážemi citovanými z Bauera. Fromm první z nich - druhý odstavec eseje - v překladu cituje a dále částečně cituje a částečně interpretuje některá místa třetího odstavce. Už v citaci z druhého odstavce Marxova eseje jsou nepřesnosti. Použijme konfrontační citace celého odstavce i k demonstrování Bauerova názoru kritizovaného Marxem.

Engels - Marx, 1965, s. 21: "Die Liebe ... ist eine grausame Göttin, welche, wie jede Gottheit, den ganzen Menschen besitzen will und nicht eher zufrieden ist, als bis er ihr nicht bloß seine Seele, sondern auch sein physisches Selbst dargebracht hat. Ihr Kultus ist das Leiden, der Gipfel dieses Kultus ist die Selbstaufopferung, der Selbstmord." / Fromm, 1992, s. 24: "Láska je krutá bohyně, která stravuje člověka zcela tak, jako se stravují pokrmý, chce vlastnit celého člověka a není uspokojena, dokud jí člověk neobětuje nejen svou duši, ale i své fyzické já. Její kult je utrpení; vrcholem tohoto kultu je sebeobětování, sebevražda."

V citaci z třetího odstavce zaměřuje Fromm jeden spojovací výraz *tím, že* (*indem*) výrazem *takto*. Souvětí, v němž se vyskytuje, se skládá z těchto klauzí: K1 "Herr Edgar verwandelt die Liebe in eine „Göttin“, und zwar in eine „grausame Göttin“, ..." / "... přetváří lásku v „bohyni“,

a to v „krutou bohyni“...”, K2 „... er aus dem liebenden Menschen, aus der Liebe des Menschen den Menschen der Liebe macht, ...“ / „... z milujícího člověka nebo lásky člověka činí člověka lásky ...“, K3 „... er die „Liebe“ als ein apartes Wesen vom Menschen lostrennt und als solches verselbständigt.“ / „... odděluje lásku jako zvláštní bytí od člověka a činí z ní nezávislé jsoučno.“

U Marxe je K1, *indem* K2, *indem* K3. Klauze K3 tu má zřetelně význam dovysvětlující k významu klauze K2 a z jejich obsahu plyne obsah klauze K1. Naproti tomu u Fromma je K1 *tim*, *že* K2; *takto* K3. To lze interpretovat buď tak, že z obsahu klauze K2 plyne obsah klauze K1 a z celého tohoto vztahu pak vyplývá obsah klauze K3, nebo tak, že z obsahu K2 plyne jak obsah K1, tak K3. V žádném případě však nezůstane zachován vztah vyplývání obsahu K1 z obsahu K3, který je u Marxe.

Podstatnou misinterpretací Marxových názorů vyjádřených v eseji je však Frommovo tvrzení na s. 24. Uvádí: „Marx a Engels /.../ poukazují na rozhodující faktor při užívání podstatného jména místo slovesa. Podstatné jméno „lásky“ je jen abstrakcí aktivity milování, láska se tím stává čímsi odděleným od člověka.“, tj. mimo jiné tvrdí, že Marx (a Engels) operují s pojmem substantivum a pojmem sloveso. V Marxově eseji se termíny podstatné jméno a sloveso neobjevují. Co je důležité, neoperuje se tam ani s pojmy substantivum a sloveso jiným způsobem vyjádřeními nebo implikovanými.

Za souvětím K1-3 bezprostředně následuje věta: „Durch diesen einfachen Prozeß, durch diese Verwandlung des Prädikats in das Subjekt, kann man alle Wesensbestimmungen und Wesensäußerungen des Menschen in *Umwesen* und *Wesensäußerungen* kritisch umformen.“ Procesem, přeměnou predikátu v subjekt je míněn obsah klauz K2 a K3 - odtržení lásky od člověka a její osamostatnění, změna milujícího člověka, lásky člověka na člověka lásky.

To, že Marx vůbec neuvažuje o slovnědruhovém protikladu, o protikladu substantiva a slovesa, je mimo jiné vidět z toho, že na jedné straně, na straně pojmu-termínu **subjekt**, stojí výraz *člověk lásky* (*lásky* je substantivum) a na straně druhé, na straně pojmu-termínu **predikát**, výraz *milující člověk*, ale i *lásky člověka* (*lásky* je opět substantivum).

Dále se zdá, že nejde ani o pojmy gramatický (formálně jazykový) subjekt a gramatický predikát, resp. o pojem přeměny gramatického predikátu v gramatický subjekt: 1/ Po osamostatnění mohou původní určení a projevy (Bestimmungen und Äußerungen) původních predikátů fungovat nejen jako gramatické subjekty, ale i jako gramatické objekty. 2/ Po posledně citované pasáži následuje souvětí, kde Marx ironicky napodobuje postup „kritické kritiky“ (zde E. Bauera): „So z.B. macht die kritische Kritik aus der Kritik, als einem Prädikat und einer Tätigkeit des Menschen, ein apartes Subjekt, die sich auf sich selbst beziehende /.../ Kritik: /.../“ Kontrast kritiky-predikátu s kritikou-subjektem nás vykazuje do sféry jiných než formálně jazykových.

Tedy, ačkoli ve filozofii „There is a certain ambiguity between whether a predicate is linguistic (a set of words) or non-linguistic (what the words in some sense stand for).“ (Lacey, 1986, s. 187), v našem případě, v eseji Marxově, jde o predikát (a subjekt) ontologický.

Problematika slovesa *mit* - a v souvislosti s ním často i slovesa *být* - je dnes u nás velmi aktuální, připomeňme např. práce Adamcovy, Kofenského, Mrázkovy, Piřhovy, Zimkovy (mj. 1995) a Žažovy. V březnu roku 1995 přednesl J. Horálek referát na frommovské téma (Horálek, o.c.). Vyslovil mj. otázku po existenci svědectví jazyka ve prospěch Frommova hodnocení existenčních modů.

8. Závěr

Frommem nalezený vztah mezi jazykovými výrazy a existenčním modelem osobnosti mluvčích a jejich společnosti provokuje obecnou otázku po míře indikativnosti jazykového vyjádření vzhledem k psychickým, sociálním a kulturním danostem, tj. k realitám relevantním z hlediska existenční modalit. Je to otázka po míře korespondence mezi formou jazykového výrazu, formou jazykového významu a kvalitou vyjadřovaných postojů, náhledů, hodnot a faktů. Otázka po možnosti vyzovovat z formy jazykového vyjádření přímé soudy o mimojazykových formách existence mluvčích. Podobně jako ve filmovém zobrazení světa (Mareš, 1992, 69-70) lze v jednotlivých jazykových znacích a v jejich rozsáhlejších strukturách rozlišit pól analogie a pól autonomie. Analogickým je zobrazení při jednoznačnosti vztahů mezi jazykovým výrazem a sémanticky relevantními částmi reality, tedy při podobnosti jejich struktur. Autonomním naopak při asymetrii a nejednoznačnosti vztahů mezi označujícím a označovaným, vyjadřujícím a vyjadřovaným, a tedy při odlišnosti jejich struktur.

Po odhlédnutí od zásadně odlišných struktur jazyka a světa (dvoji artikulace, artikulovanost světa v pohledu jazyka, hierarchie verbálních znaků) je analogie, tak jak s ní počítají Frommovo teze, založena na symetrických, jednoznačných, často strukturálně diagramatických vztazích mezi charakterem lidského prožívání, jeho sociálním pozadím (částmi světa) významově ztvárněnými jazykem na jedné straně a mezi formou jazykového vyjádření na straně druhé: určité projevy existenčního modu se odráží v určitých jazykových strukturách, a naopak, tyto struktury signalizují určitý způsob existence. Tak tomu ovšem obecně - díky autonomním prvkům v jazyce, asymetrickému dualismu jazykového znaku, jeho převládající arbitrárnosti a tedy potenciální nestabilitě - není. Nelze však vyloučit, ba lze to spíše předpokládat, že mohutné sémantické tendence, změny v lidské psychice, společnosti nebo kultuře působí na jazykovou formu, mění její strukturu, posilují její analogický charakter a oslabují její autonomii.

Autonomnost výrazu - ve filmové sémiotice nazývaná konvence (Mareš, o.c.) a podmíněná dobou, technickými možnostmi, funkcí atd. - je v jazyce dána znakovou hierarchií, arbitrárností vztahu mezi označovaným a označujícím a faktorem času. Změny v jazykovém systému jsou mu často imanentní, přinejmenším nejsou přímo vztážitelné k mimojazykovým skutečnostem. Určité vyjádření může být dědictvím z dob převládání jiné existenční modalit ve společnosti: může být ve své podobě zakonzervováno idiomatizací, kodifikací a širě standardizací, centrálním nebo jinak stabilním postavením v rámci systému aj. Pokud dochází ke změnám ve struktuře společnosti, projevu jazyka se ve změnách charakterové struktury velké skupiny jednotlivců, pak může docházet ke změnám v systému interindividuálního jazyka. Takové změny by nevyhnutelně probíhaly v čase, prošly by obdobím šíření a ustálování, jako každé jiné jazykové změny, imanentní struktuře, změny jazykově autonomní. Je však třeba navíc počítat s obdobím působení sémantické formy na formu výrazu, s analogizací struktur a zjednoznačováním vztahů mezi oběma formami.

Sloveso *mit* se svou vysokou textovou frekvencí (ovšem v jazycích, kde existuje), svou polyfunkčností, svým mnohonásobným vztahem k slovesu *být*, svou častou idiomatizací, obecně svou silnou jazykově strukturální vázaností má předpoklady k tomu, být stabilním prvkem jazykového systému a být méně závislé na případných analogizačních procesech. Ovšem Frommem zdůrazňovaný protiklad existence a neexistence tohoto slovesa v různých jazycích, protiklad ostrý a extrémně kvalitativní, je přes tyto námitky neopominutelný.

Jazykové vyjádření není nikdy náhodné, ale možných faktorů jeho změny nebo zachování je příliš mnoho, než aby se dalo uvažovat o bezprostředním a neproblematickém působení

existenčního modu prostřednictvím formy jazykového významu na formu výrazovou. (Jeden příklad za všechny: lze z moravského *Mám sto let* a českého *Je mi sto let* přímo vyvozovat jakákoli tvrzení o charakterové struktuře Moravanů a Čechů?) Ze souvislosti vnitrojazykových, jazykově autonomních, se mi jako důležitá jeví souvislost mezi vyjadřováním subjektivního stavu pomocí konstrukcí se slovesem *mít* a statickým charakterem tohoto slovesa. Ani ona však neodpovídá na otázku, proč se stav tak často vyjadřuje konstrukcí *mít* + substantivum, a ne jiným stavovým slovesem. V tomto smyslu mají autorovy lingvistické teze své oprávnění a jejich podstatná část je bez dalšího výzkumu těžko napadnutelná.

Použité prameny:

- Benveniste, É. (1974): Глаголы «быть» и «иметь» и их функции в языке. In: Общая лингвистика. Москва 1974, s. 203-224.
- Buck, C. D. (1988): A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas. Chicago - London 1988. 2. vydání.
- Dokulil, M. (1982): K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice. SaS, 43, 1982, s. 257-271.
- Engels, F. - Marx, K. (1965): Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Consorten. Berlin 1965.
- Grepl, M. - Karlík, P. (1989): Skladba spisovné češtiny. Praha 1989. 2. vydání, s. 243-246.
- Horálek, J. (1995): Frommovské *být* a *mít* v jazyce. Referát z 30. 3. 1995, přednesený na Pedagogické fakultě UK v Praze.
- Kořenský, J. (1972): Funkce českých sloves být a mít ve větněsémantické struktuře "situační" (state of affairs). Jazykovědný časopis, 23, 1972, s. 159-168.
- Kuryłowicz, J. (1970): Vývoj gramatických kategorií. In: 12 esejů o jazyce. Praha 1970, s. 63-80.
- Lacey, A. R. (1986): A Dictionary of Philosophy. London - New York 1986. 2. vydání.
- Mareš, P. (1992) in: Macurová, A. - Mareš, P.: Text a komunikace. Jazyk v literárním díle a ve filmu. AUC, Philologica, Monographia CXVII - 1991. Praha 1992.
- Mluvnice češtiny (1986), II. díl. Praha 1986.
- Sgall, P. (1993): Typy jazyků a jejich základní vlastnosti. SaS, 54, 1993, s. 271-277.
- Zimek, R. (1995): Predikace s *být* a *mít*. Přednáška z 22. 6. 1995, pořádaná Jazykovědným sdružením na Filozofické fakultě UK v Praze.

Perspektivy české etymologie

Vladimír Šaur

1. Etymologie, věda o původu slov, to není jen speciální disciplína jazykovědná, to je i umění. Etymolog, aby zjistil původ daného slova, musí umět pracovat i s těmi rekonstruovanými tvary, jejichž doložení lze prokazovat jen nepřímou; musí přitom mít cit pro věrohodnost vlastních rekonstrukcí, neboť hláskovými zákonitostmi a naopak principem analogie při hodnocení výjimek z těchto hláskových zákonitostí lze dokazovat, ale i "dokazovat" zdánlivě nedokazatelné. Jen pro ilustraci: indoevropéisté pracují s tzv. teorií laryngál, podle níž některé samohláskové délky mají původ ve stažených hláskové skupiny "samohláska + následující laryngální souhláska". Touto teorií lze vysvětlit mnohé zdánlivě těžko pochopitelné vývojové postupy, ale je-li s teorií laryngál a její aplikací v rozporu doložený věcný vývoj slova, stává se takto argumentovaný výklad nepřesvědčivým. František Kopečný v několika svých statických kritizoval "laryngálové" zdůvodnění příbuznosti onomatopoických a expresivních slov typu *díra/ďoura*, kde se mu rozdíly ve vokalizmu zdály být citového původu a nikoli svědectvím prastarých raně indoevropských hláskových změn po zániku laryngál.

Od etymologie čeká veřejnost jednak souhrnné informace ve formě etymologických slovníků o původu celé slovní zásoby, jednak vysvětlení původu obtížných, dosud nepřesvědčivě objasněných anebo vůbec neobjasněných tvarů. Především takových slov, kde je k dispozici nový materiál snesený dialektology anebo historiky jazyka anebo kde starší výklady narážejí na metodologické překážky. Proto bychom zde chtěli pojednat jak o současné situaci na úseku českého etymologického slovníkářství, tak o postupu při monografickém etymologickém bádání.

Co se týče etymologických slovníků, dnes již není praktické vydávat mnohosvazková díla typu slovníků např. A. Waldeho. Na rozdíl od slovníků dvojjazyčných i slovníků typu Příručního slovníku jazyka českého, které v podstatě nikdy nezastarají, neboť navždy budou historickým dokumentem stavu slovní zásoby v době

vzniku díla, zastaralý etymologický slovník relativně rychle. Stačí, že se objeví několik převratně nových výkladů anebo dojde k aplikaci nové historickohláskoslovné koncepce - a čtenář se nedokáže zorientovat, která slovníková hesla jsou novými výklady či novou koncepcí nedotčena a která dotčena. Veřejnost by jistě uvítala 3. vydání Etymologického slovníku jazyka českého Václava Machka. Je to realizovatelné, ale jen v pietní podobě a s přiměřeným doslovem, v němž by se uživatel dověděl o pokroku v etymologii. Sotva je možné připojit komentáře ke každému Machkovu heslu, byť by jen obsahovaly odkazy na nejnovější literaturu; vědecká produkce je natolik rozsáhlá, že jakýkoliv "přehled" nových poznatků je neúplný. Navíc existuje nemálo slov, jejichž výklad podal přesvědčivěji Machek a pozdější výklady jsou méně dokonalé; to rozezná zkušený etymolog, ne však už jazykovědec, který je specialistou na jinou poddisciplínu lingvistiky.

Perspektivu má proto budování etymologické bibliografické databáze. Česká republika má v tom proti celé Evropě mimořádně příznivé podmínky proto, že v Brně na pracovišti bývalé ČSAV, na pracovišti Machkem založeném se po desetiletí soustavně buduje (přes dlouhodobé překážky finanční i organizační) excerpční kartotéka, jejíž rozsah je světově unikátní a kam rádi jezdí zahraniční etymologové. V dnešní době by bylo užitečné světit tuto kartotéku paměti počítače, který by na požádání poskytl rešerši případným zájemcům. Takto by bylo možno nahradit knižní slovník a navíc je tu výhoda neustálé možnosti aktualizovat, neboť moderní výkonné počítače jsou schopny třídit materiál podle množství různých kritérií. Je to jen otázka dokonalosti softwaru.

2. Posláním etymologů však není jen vydávat slovníky. Mnohá slova potřebují nové výklady, protože se přichází na nová fakta anebo víme o systémové závažnosti některých dříve podceňovaných souvislostí. Ukážeme to na příkladu. Čeština má adj. blažený, obdobný tvar existuje ve více slovanských jazycích. Tradičně se etymologizuje jako odvozenina od adj. blahý, srov. tvrzený k tvrdý, čištěný k čistý atd. atd. Etymologové však přehlédli - a to je důvod k revizi výkladu, kterou učinil v roce 1979 Igor Němec¹ - skutečnost, že nejen v češtině, ale i ve

více slovanských jazycích je někde jen ve staré době, jinde dodnes od praslovanského základu ^xbolg- jen adverbium, nikoli adjektivum. Již B. Havránek² usoudil, že adj. tvar blahý je Jungmannův neologismus, neboť ve staré době je spolehlivě doloženo blazě/blaze i blažený, kdežto adj. blahý např. v Gebauerově slovníku³ doloženo přímo není. I v ruštině je od základu bolog- jen adv.

I. Němec l.c. našel pro tvar blažený nový výklad. Správně je vyložil jako n-ové slovesné adj. k slovesu 4. třídy blaziti, což se uznává dávno; nová a dosud nepřijímaná je však návažná Němcova myšlenka, že simplex blaziti vzniklo deprefixací tvaru ^xob(v)laziti "navlhčit", tj. "učinit chutným, příjemným". Etymologický slovník jazyka staroslověnského, Praha 1989 - šel dokonce tak daleko, že Němcův výklad charakterizuje jako "sémanticky i historicky nepravděpodobný", neboť preferuje spojení blazený s blahý. Jenže - a to je skutečnost, s níž starší etymologové včetně Machka nepočítali: je opravdu starší výklad z praslovanského ^xbolg- i starší výklad z ^xblag- pravděpodobnější? Oba totiž narážejí na závažné překážky hláskové, slovtvorné i sémantické. Výklad z blag- "prostoduchý", původně asi "bezcný", tj. spojení s českým bláhový, které se významově posunulo k "nemoudrý, zpozdilý" (k této slovní rodině patří také subst. blázen) je sémanticky nepřesvědčivý a hláskově vážne na nutnosti konstruovat vzhledem k délce -á- v bláhový, blázen praslovanský kořen blag- jako pokračování indoevropského kořene tzv. setového, tj. s původní laryngálou. Krátké -a- v českém a slovenském blahý, blažený a přízvukové poměry v ruštině (bologó, bóloze) však naopak ukazují na kořen tzv. anitový, tj. kořen bez původní laryngály. A tvar ^xbolg- jako předpokládaný praslovanský sice dobře vyhovuje pro doložené střídnice mimočeské, zejména tvary těch jazyků, kterým chybí slovesné adj. ukazující na východisko blazen-; v těchto jazycích má subst. blago/blaho apod. jinou sémantiku, např. srbské blágo je "poklad, majetek, dobytek". Dal by se hájit i názor, že z praslovanského ^xbolg- by mohlo být staročeské sloveso blahati, kterým se v památkách 14. st. často překládá lat. benedicere, pokud nepředpokládáme sémantický posun při tvoření

tohoto tvaru z východiska blažiti; my blízkost blahati k blažiti považujeme za pravděpodobnější.

Všimněme si sémantiky. V staroslověnském blažen převládá význam vyjadřovaný novočeským adj. blahoslavený, tj. ekvivalentní řec. makários, lat. beatus. Tento význam nemůžeme ani staročesky, ani novočesky vyjádřit adj. blahý ani adj. bláhový. Makários je ten, kdo byl učiněn šťastným z milosti boží nebo z milosti jiných lidí, příp. okolnostmi, které nanejvýš nepřímo ovlivnil; šťastnou náhodou, osudem. V čes. adj. blahý je již od staré doby opěrný význam nikoli pasivní "kdo byl učiněn šťastným", ale "kdo/co obsahuje bezstarostnost, vyrovnanost, laď apod." (blahá naděje, blahá nevědomost, blahá paměť). Od tohoto významu lze z blahý snadno odvodit bláhový "prostoduchý", dalším posunem pak "nemoudrý, zpozdilý"; sémantika blažen však od blahý tak snadno odvoditelná není.

Východiskem adj. blažen je tedy trpné pojetí "obdařený něčím". Tomuto trpnému pojetí je adekvátní výklad deverbativní z takového slovesa 4.tř., jehož původní platnost byla faktitivní. Tomu plně vyhovuje právě výklad Němcův, nevyhovují tomu výklady tradiční a právě proto s tradičními výklady nemohou být etymologové spokojeni.

3. Velmi důležité pro češtinu je posoudit míru vlivu staroslověnské zdánlivě jen epizody na formování české slovní zásoby. Z tohoto důvodu se jako záslužný jeví počín brněnského etymologického kolektivu vypracovat první opravdu vědecký etymologický slovník jazyka staroslověnského. S prací se začalo v roce 1984, nyní je vydáno (1995) prvních 5 sešitů, rukopisně připraveny jsou sešity další. Slovník našel velmi příznivý ohlas v cizině. Z důvodů čistě technických obsahuje výklady právě jen těch slov, která jsou pojata do Slovníku jazyka staroslověnského. S postupným vycházením jednotlivých sešitů se však stále zřetelněji ukazuje, že bude třeba u mnoha slov přesně formulovat, zda jde o slovo jako prvek cyrilometodějské langue anebo o slovo, které součástí této langue nebylo a je pojato do Slovníku jazyka staroslověnského jen náhodou (popř. pokusit se dovodit, která slova do Slovníku jazyka staroslověnského nepojatá jsou nedoložena jen náhodou a

nutně v jazyce musela být). Jde z etymologického hlediska zvláště o skutečnost, že mnohé tzv. hapaxy v stsl. textech se nakonec staly integrální součástí české slovní zásoby, příp. slovní zásoby jiných slovanských jazyků - a naproti tomu jiné hapaxy toto postavení neměly. Teprve Etymologický slovník jazyka staroslověnského totiž ukázal, jaké jsou a byly systémové předpoklady pro to, aby se lexikální paleoslovenismy v živých jazycích, byly -li přejímány, skutečně ujaly.

Jeden z důvodů, proč mluvíme o významném díle české lingvistiky, kterým je rozpracovaný Etymologický slovník jazyka staroslověnského, jako o díle s mezinárodním ohlasem a o díle perspektivním, je dán neoprávněným podceňováním všeho slovanského ve vývoji a současnosti češtiny, Čechů a češtví, které se objevuje v posledních letech. Do jisté míry jde o reakci části veřejnosti na ignorování západoevropského přínosu k naší kulturní historii v letech padesátých až osmdesátých tohoto století. Nelze však upadat do opačného extrému a etymologové jsou ti, kteří mohou osvětlit, jaké je skutečné postavení češtiny ve vztahu k Západu i Východu (i k Jihu a Severu, protože kulturní podněty, které se neustále odrážely ve vývoji a obohacování slovní zásoby, přicházely ze všech světových stran). Existují v češtině slova keltského původu, je jich však velmi málo a většinou jde o slova co do původu a vývoje problematická. Existují v češtině mnohá slova přejímaná z germánských jazyků v době staré, novější i nejnovější. Slovanský základ našeho jazyka je však nesporný, staroslověnský přínos (zdaleka ne jen přímý v době velkomoravské) byl usnadněn příbuzností našeho jazyka k jiným slovanským nářečím a o mnoha českých tvarech se ani obecně neví, že vědčí staroslověněštině za existenci i rozšíření. O tom je třeba podávat objektivní informace. Etymologický slovník jazyka staroslověnského má proto neopakovatelný význam badatelský i obecně kulturní. Je vizitkou českého slovníkářství v cizině - a v současné době je vizitkou dobrou.

Prozatím se předpokládá, že Etymologický slovník jazyka staroslověnského bude hotov přibližně v roce 2000 autorsky a o několik let později tiskem. Potom bude třeba vydat nový etymolo-

gický slovník jazyka českého, neboť další reedice dosud sestavených slovníků v jejich nezměněných vydáních již nepostačí. Z toho, co zde bylo řečeno, vyplývá, že nový etymologický slovník by bylo nejvhodnější připravit jako elektronický pro počítač s možností postupné výměny jednotlivých částí. Knižní vydání etymologického slovníku, prakticky jeho podstatné části, by bylo určeno spíše laické veřejnosti a bylo by výtahem z elektronické podoby. Takto koncipované dílo je třeba připravovat již v přítomnosti, neboť technická stránka vyžaduje více času a úsilí než stránka obsahová.

¹Srov. Slavia 48, 1979, s.331.

²Srov. Československá vlastivěda, Praha 1932-1935, díl II, s.89.

³Srov. J.Gebauer, Slovník staročeský, díl I, Praha 1903, s.59 a 61.

Seznam citovaných publikací:

Machek, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha 1957.

Machek, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Druhé, opravené a doplněné vydání. Praha 1968.

Němec, Igor: Kritéria jinoslovanského původu slov v slovanské etymologii. Slavia 48, 1979, 329-331.

Walde, Anton: Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg 1938-1956.

Walde, Anton: Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen (hgb. und bearb. Julius Pokorny). Berlin-Leipzig 1927-1932.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Praha, od r.1989 (dosud tiskem 5 sešitů).

Slovník jazyka staroslověnského. Praha, od r.1958.

Z jazykovědných pracovišť

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení České republiky v roce 1995

1. Hlavní náplň činnosti vědecké společnosti (dále VS)

Jazykovědné sdružení ČR (dále JS), které je v ČR nejširším sdružením lingvistů v ČR, se soustředilo na hlavní záměry projektu a debaty v pražském centru ("Rozvoj české jazykovědné bohemistiky a obecné lingvistiky v samostatném českém státě"), v 9 mimopražských pobočkách a ve 4 odborných sekcích (srov. Přílohu - přehled přednášek). JS věnuje individuální pozornost činnosti svých nejvýznamnějších členů a u příležitosti jejich životních jubileí pořádá přátelské debaty a odborné večery. VS využívá maximálně návštěv zahraničních hostů i soukromých návštěv významných zahraničních odborníků a zajišťuje tak kontakt se zahraniční vědou (zvláště aktivní je v tomto ohledu brněnská pobočka - 7 přednášek zahraničních vědců v r.1995, využívá se zde blízkosti k Vídeňské univerzitě, kontakty zde jsou plynulé, aniž se čerpají finanční prostředky VS). V Praze v r.1995 přednášeli zahraniční hosté z Bratislavy (1), Varšavy (1), Londýna (1), australské Canberra (1), také bez nároků na prostředky VS. Spektrum přednášek je tak na jedné straně dostatečně pestré a široké, na druhé straně se soustřeďuje na tematické celky (srov. i činnost publikační).

2. Publikační činnost

VS vydává i nadále 2x ročně dvojčíslo interního zpravodaje **Jazykovědné aktuality** (po cca 75 str. jedno dvojčíslo). Tematika zpravodaje je koncepčně řízena tak, že se postupně představují jednotlivé lingvistické disciplíny a směry (v r.1995 to byla psycholingvistika a translologie). Hlavní redaktor shr-

nul v r.1995 diskusi o postmoderně v jazyce a jazykovědě, která probíhala ve 4 posledních ročnících. Aktuálně se zde připomínají významná jubilea. Pobočka v Hradci Králové se navíc podílí na vydávání časopisu Čestinař. K 30.výročí založení pobočky bylo vydáno speciální jubilejní číslo velmi zdařile hodnotící činnost VS jako celku, zejm. pak se podrobně zabývalo historií hradecké pobočky.

3. Další aktivity VS

3.1 JS se podílelo na uspořádání 1 denní konference na počest 100.výročí narození univ.prof.dr.Vladimíra Šmilauera,DrSc. (spolu s katedrou českého jazyka FF UK a Kruhem přátel českého jazyka).

3.2 Některé přednášky pořádá JS s dalšími VS, zejm. Kruhem moderních filologů a Pražským lingvistickým kroužkem. Spolupráce je plynulá a pomáhá dále rozšiřovat aktivity JS o další publikum.

3.3 Velké úsilí věnovalo JS spolu s ÚJČ AV ČR na výzvu MŠMT ČR přípravě koncepce Grémia pro současnou českou jazykovou praxi jako poradního orgánu MŠMT ČR. Stav přípravy Grémia je sice dosud v jednání, v r.1996 by se však měly realizovat alespoň některé činnosti z plánu Grémia pro potřeby MŠMT.

3.4 JS ČR se osobou předsedkyně zajímalo o koncepci Národních srovnávacích zkoušek z českého jazyka a slohu organizovanou nadací Scio. Vzhledem ke špatné úrovni 3 předložených verzí zkoušky z českého jazyka poukázalo JS ČR na jejich uspěchanost a vzdalo se účasti na tomto projektu.

3.5 O členství v mezinárodních společnostech, které zajišťuje naše VS, byla podána zvl. zpráva RVS na podzim 1995 (od roku 1995 se počet takto zajišťovaných členství musel zredukovat ze 3 na 2).

3.6 HV připravil koncepčně způsoby, jak si v r.1996 připomenout 40.výročí založení VS.

4. Závěr

Je třeba ocenit aktivitu HV a obětavou činnost jeho členů při zajišťování všech výše uvedených činností. Ocenění zasluhuje i práce mnoha mimopražských poboček, v nichž JS hraje stejnou,

ne-li větší úlohu než v pražském ústředí. V městech, která jsou sídly poboček (a zároveň FF nebo PedF) je JS jedinou platformou, která umožňuje odborná setkání pracovníků různých pracovišť a kateder a pozvání přednášejících z ústředí a jiných poboček. Finanční nároky z jejich strany jsou přitom minimální. Na druhé straně v některých pobočkách (Opava) zavládla oprávněná skepse, pokud jde o vyvíjení další činnosti bez materiálního zajištění. Ani HV není zcela jasné, jak dlouho lze při zkracování dotace za neustálého zvyšování cen služeb i materiálu spoléhat na entuziasmus členů HV, výborů místních poboček a členů VS. Udržování kontinuity ve všech směrech, které VS vyvíjí, pokládáme samozřejmě pro normální a zdravý vývoj oboru za nezbytné.

Jarmila Panevová

Přehled o přednáškové činnosti Jazykovědného sdružení České republiky v roce 1995

P r a h a

1. Libuše Dušková Konfrontační pohled na syntaktické víceznačnosti
2. Franz Schindler Sociolingvistické výsledky empirického výzkumu českých přísloví
3. Peter Ďurčo Možnosti psycholingvistických experimentů při skúmaní socialneho modelu idiomatického významu
4. Barbara Partee Aspect and Quantification in English and Czech: Markedness and Meaning-Shifts
5. Andrzej Bogusławski Reference před existencí
6. Nikolaj Savický Dialektika jazyka a jazykovědy
7. Jarmila Panevová K otázkám gramatické koreference
8. Antonín Vašek Kontaktovej lingvistika a její perspektivy
9. Rudolf Zimek Predikátory býti a míti
10. David Short Vývoj inventáře koncovek třetí osoby mn.číslo v češtině jako příklad kategorizace a analogické změny

11. Eva Hajičová Ohnisko, gramatika věty a sémantika promluvy
12. Radoslava Brabcová Svérázná studnice (K jazyku F.Nepila)
13. Dušan Šlosar Původ a rozvoj staročeských kompozit
14. Jiří Kraus Lingvistův průvodce po rétorice
15. Anna Wierzbicka Semantic and Lexical Universals - Theory and Empirical Findings

B r n o

1. Michael Moser Сложноподчиненное предложение в гранотах XVII века
2. Ján Sabol Slabika v češtině a ve slovenštině
3. Gerta Hüttl-Folter Возникновение русского языка нового типа в XVIII веке
4. István Pete Синонимичность утвердительных и отрицательных предложений в русском языке
5. Marina Nikolajevna Buldakova Активные процессы словообразования в современном русском языке
6. Zygmunt Zagorski Kultura současného polského jazyka a jeho vývojové tendence
7. Aaron Dolgopolski From Semitic to Hebrew
8. Dušan Šlosar Původ a rozvoj staročeských kompozit

Č e s k é B u d ě j o v i c e

1. Beseda a dialektologický výjezd k projektu "Genius loci jižních Čech"
2. Milada Homolková Práce na staročeském slovníku
3. Radoslav Jiřík K jihočeským archivním zlomkům staročeské Alexandreidy
Jiří Kolda
4. František Krejča Zvykosloví na jihu Čech
5. Výjezdní beseda v barokním areálu Římov (s P.Šmákalem, správcem areálu)
6. Daniel Matějka Beseda o biblistice, jazyce v Bibli (české překlady) a o Bibli Kralické
7. K.Flossmann K překladům Písma svatého
8. Dr.Jankovský Jazyk a myšlení v integrované výchově dětí zdravých i postižených (od Frankla k dnešku)

H r a d e c K r á l o v é

1. Alena Morávková Osobnost a dílo R.O.Jakobsona
2. Jiří Kouba Staročeský slovník - jeho minulost, přítomnost a budoucnost
3. Olga Martincová Nová slovní zásoba a slovník neologizmů
4. Antonín Vašek Kontaktní lingvistika a její perspektivy
5. Vladimír Koblížek Ferdinand Částka z Sternsteina: Čest a sláva Vysoko-Mejtská z rozhlášené studně vyprejštěná

O p r a v a

1. Diskusní večer na téma - Jazyk a národ

O s t r a v a

1. Antonín Vašek Nad pojmem diglosie
2. Edvard Lotko Lexikální stránka textů politické propagandy
3. Radoslav Večerka Kyjevské listy
4. Oldřich Bělič Problém přeložitelnosti literárního díla se zřetelem k cíli překladu
5. Přemysl Adamec Synonymie a homonymie v ruské a české syntaxi
6. Rudolf Zimek Vliv němčiny na češtinu jako příčina mnohých odlišností češtiny od ruštiny
7. Jaroslav Bartošek Jazyk současné politické propagandy
8. Alois Knop Uchovávat a rozvíjet tradice? Ano, ale jaké?
9. Robert Mrózek Modele klasifikace jazyka.

P l z e ň

1. M.Majtánová Čeština na Slovensku
2. Lumír Klimeš Prof.PhDr.V.Šmilauer,DrSc., vědec a pedagog

Ú s t í n a d L a b e m

1. Marie Čechová Dynamika slovní zásoby a frazeologie
2. Ivana Kolářová Výrazy s "pokleslým" významem a jejich vliv na úroveň textů různých stylových oblastí
3. Hana Malíková Problematika překládání vlastních jmen se zřetelem k překladu Chevallierových Zvonokosů
4. Alexandr Stich České barokní mluvnictví
5. Jana Hoffmannová Ke stylu deníkové a memoárové literatury

P r a h a - lexikologická sekce JS

1. Vendulka Holubová VI.mezinárodní kongres EURALEX
2. Josef Filipec Lexikální norma
3. Igor Němec O lexikálním významu předložky a jeho popisu
4. Milada Homolková Proti a proti-

O l o m o u c

1. Jan Kořenský Řeč - hra
2. Božena Bednaříková O jednom (ne)valenčním dativu

K a r v i n á

1. Olga Müllerová Dialogičnost Pražské školy

Marie Pithartová

Translatologický slovník a první bibliografická databáze českých a slovenských prací z oboru translatologie

Zuzana Jettmarová

V letech 1993-95 byly v rámci univerzitního grantu a mezinárodní spolupráce prováděny na Ústavu translatologie FF UK excerpční práce ze šesti jazyků, které mají být podkladem pro slovník translatologie. Již v roce 1994 se však ukázalo, že od konce osmdesátých let, a především od počátku let devadesátých, zahraniční produkce translatologické literatury značně vzrostla, což vyústilo ve dvě tendence: tendenci unifikační, kdy dochází k ustalování základní translatologické terminologie v rámci škol, konceptí, ale i v mezinárodním měřítku, a na druhé straně v nárůst počtu odborných pojmenování z důvodů jemnějšího rozpracování a diferenciací pojmů. V té době již bylo zřejmé, že původní excerpce pro slovník, pořízená do roku 1987, je zcela nedostatečná.

Z uvedeného důvodu bylo nutno provést revizi a doplnění české i zahraniční bibliografie. V roce 1994 byla tedy na základě rozsáhlé bibliografické rešerše zahájena systematická akvizice současné translatologické literatury, která je většinou u nás nedostupná. Vzhledem k tomu, že některé nejnovější práce hlavních škol a teoretiků, případně cizojazyčné verze jejich vlastních prací vyšly právě v roce 1995, bylo rozhodnuto publikaci slovníku odložit na rok 1996. V letech 1994-95 tak byla rozšířena knihovna Ústavu translatologie o dalších téměř 100 specializovaných titulů, čímž se její fond stává jediným v ČR, kde je translatologická literatura soustředěna v tak širokém rozsahu. Fond je nejen nezbytným zázemím otevřeného postgraduálního studia, ale velice dobře slouží učitelům i studentům, kteří za touto literaturou již nemusejí jezdit do zahraničí.

Excerpce zahraničních, českých a slovenských pramenů ukázala, že původní a celkem konzistentní pojmosloví české a slovenské teorie překladu (literárněvědné i lingvisticky orientované) se od 70.let vyvíjelo v izolaci od konceptí a pojmosloví v jiných jazy-

cích, s výjimkou slovanských jazyků a východoněmecké němčiny. Naše pojmosloví bylo budováno téměř výhradně na českém funkčním strukturalismu a marxistické literární vědě. Několikeré Popovičovy pokusy o systematizaci a definici názvosloví odrážejí stav konstituování obecné a literárněvědně orientované translatologie tohoto období. Jeho dva zásadní pokusy o pozvednutí naší terminologie (Dictionary for the Analysis of Literary Translation 1976, Originál - překlad 1983) mají však z důvodů této izolovanosti pouze omezený význam. Tento fakt vyznívá ještě paradoxněji při zjištění, že Popovič se díky osobním kontaktům již v sedmdesátých letech inspiroval J.Holmesem (literárním překladatelem, teoretikem, zakladatelem Katedry translatologie na Univerzitě v Amsterdamu, autorem dnes mezinárodně přijímaného paradigmatu translatologie), aby v rámci teorie meziliterární komunikace rozvinul teorii metatextu a do ní zasadil umělecký překlad.

V mezinárodním měřítku byly však do obecného pojmosloví přejaty některé pojmy a názvy české a slovenské: jde především o Jakobsonovu klasifikaci překladu na vnitrojazykový, mezijazykový a intersémiotický, o Levého genezi překladu, tři fáze překladu, pojetí překladu jako rozhodovacího procesu apod. a Popovičovu koncepci překladatelských posunů. Vzhledem k tomu, že prací Levého i Popoviče publikovaných v němčině a angličtině v zahraničí je relativně velmi málo, svědčí uvedený fakt o jejich mezinárodním významu v této oblasti. (Při tomto pohledu však ještě zůstává skryta Popovičova vazba na vývoj dvou dnes velmi silných překladatelských škol - Teorie polysystému a Manipulační školy, kde jeho koncepce sehrála inspirativní roli.).

Vedle excerpce byl pro slovník vypracován a upraven databázový program. Jeho původní verze v DB 4.00, později ve FoxPro, byla nahrazena pružnějším programem na základě Access 4.00 ve spojení s kartotékou T602. Tento systém umožňuje velmi jednoduché zakládání dat a jejich následnou integraci. Funkce programu byla odzkoušena na anglickočeském ekologickém slovníku a na první elektronické verzi databáze českých a slovenských prací z oboru translatologie.

Základem databáze byl bibliografický korpus, publikovaný jako Bibliografie českých a slovenských prací o překladu a tlumo-

čení (Čeňková, Hrdlička 1995). Korpus byl po převedení do elektronické formy vytříděn, zpřesněn a doplněn na celkem 2 104 položek, opatřen dvěma třídícími klíči - typ publikace a tematická oblast. Názvy prací byly opatřeny překladem do angličtiny. Pro třídění podle klíčů byly vypracovány dvě klasifikace a celá databáze byla podle těchto klíčů roztržena. Sborníky a soubory statí byly klasifikovány podle převažující tematiky.

Z hlediska obsahu byly vedle zmíněného korpusu zdroji bibliografického výběru, zaměřeného především na produkci v letech 1950-1995, již existující bibliografické soupisy v pracích J.Levého (České teorie překladu, Praha, 1957), A.Popoviče (Umelecký překlad v ČSSR, Bratislava, 1974), Z.Kufnerové (Čeština a překládání, Praha, 1994), dále pak monografie, sborníky a soubory statí publikované v uvedeném období a v neposlední řadě české, slovenské i zahraniční publikace, v nichž byly publikovány práce v cizojazyčné verzi. Bibliografický soupis bude postupně doplňován za účelem budování velké a anotované bibliografické databáze. V současné době lze databázi třídít podle autora, roku vydání, zdroje, českého nebo cizojazyčného názvu a obou klíčů. Jednotlivá kritéria třídění lze vzájemně hierarchicky kombinovat. Databáze umožňuje i další třídící kombinace, charakteristické pro relační databáze, jakož i vyhledávání fultextového typu.

Tematické třídění, které doposud nemá obdoby u nás ani v zahraničí, bylo vypracováno na základě mezinárodně přijatého paradigmatu translatologie s ohledem na naše tradiční paradigma, proponované především A.Popovičem (sr.např. Originál - překlad, Bratislava, 1983), které je od prvního v některých zásadních aspektech odlišné. Do bibliografického korpusu byla pro úplnost zahrnuta i oblast publikací tematicky klasifikovaná jako "praxeologie" (Popovičův termín) se záměrem pokrytí literatury z oblasti překladatelskotlumočnické přípravy a praxe. Vypracované paradigma bylo dále rozvinuto do hierarchického klasifikačního systému, který umožňuje velmi podrobné třídění. Databáze je v současné době tříděna jen podle základního tematického klíče. Jemnější třídění s rozšířením na pět klíčů, tak jak je uvedeno v klasifikaci, bude provedeno až po rozšíření databáze a doplnění některých údajů.

V textové podobě je databáze uvedena ve třech verzích. Verze I je setříděna tematicky s podtříděním podle typu publikace. Vnitřně je každá skupina tříděna standardně podle autora a roku vydání. Verze II je tříděna stejným způsobem, na rozdíl od první však každá bibliografická položka obsahuje údaje obou klíčů a své pořadové číslo v rámci celé databáze. Verze III je standardně tříděna podle autora a roku vydání, každá položka je opatřena pořadovým číslem.

Jednotlivé bibliografické položky byly opatřeny anglickým překladem názvu práce a při výběru bylo přihlédnuto k pracím v cizích jazycích, jakož i k cizojazyčným recenzím a ohlasům v zahraničí, neboť jedním z cílů takto budované databáze je i její začlenění do mezinárodní databáze translatologické literatury. V elektronické podobě bude proto databáze dána k dispozici Mezinárodní federaci překladatelů (FIT) a jejímu výboru pro bibliografii, dále Evropské translatologické společnosti (EST) a její sekci pro vědu a výzkum, a v neposlední řadě se stane součástí sítě Internet. Smyslem není pouze přispět k mezinárodním snahám v tomto směru, ale především i tímto způsobem zpřístupnit mezinárodní odborné veřejnosti zatím chybějící informace o českých a slovenských pracích v oblasti překladu a tlumočení.

18. světový kongres Společnosti pro vědu a umění

Drazí přátelé,

Československá společnost pro vědu a umění, známá pod zkratkou SVU, je kulturní nevydělečná organizace, založená na principech hledání pravdy a umožňující kontakty mezi lidmi a svobodné šíření myšlenek. Vznikla v roce 1956 v USA a jejím posláním od té doby bylo^a je sdružovat české a slovenské vědce, umělce a jiné významné osobnosti ze všech zemí světa, kteří byli po únoru 1948 nuceni opustit svou československou vlast. Od svého založení měla Společnost zcela nepolitický charakter. Členství v ní vylučovalo jakoukoli totalitní ideologii, protože její členové jsou přesvědčeni o tom, že kultura a svoboda jsou neoddělitelné. Až do zhroutilí komunistického režimu v Československu spočívalo těžiště činnosti Společnosti v zahraničí. Po listopadu 1989 klade Společnost důraz na kontakty s vědci a umělci v obou našich republikách, České a Slovenské, zvláště ve vědeckých, vzdělávacích a uměleckých institucích.

Od svého založení uspořádala Společnost 17 celosvětových kongresů, z nichž poslední dva již bylo možno uskutečnit v letech 1992 a 1994 v Praze. Pro 18. kongres v roce 1996 bylo zvoleno město Brno.

V minulých týdnech byl vytvořen přípravný výbor, jehož čestným předsedou je rektor Masarykovy univerzity, prof. RNDr. Eduard Schmidt, DrSc. Podporu přislíbila primátorka města Brna dr. Dagmar Lastovecká. O záštitu byl požádán prezident republiky pan Václav Havel, který je rovněž členem SVU.

Přípravný výbor vychází ze zkušeností při organizování posledních dvou kongresů v Praze a chce na základě včasné znalosti zaměření všech příspěvků uspořádat program kongresu tak, aby uspokojil všechny účastníky.

Tímto dopisem se obracíme na Vás, zveme Vás srdečně k účasti a posíláme i závaznou přihlášku. Prosíme, abyste jí věnovali chvíli pozornosti a oznámili obor, o který se budete zvláště zajímat.

zdařilejší, neboť právě v ní se P.Karlík nejvíce přiblížil skutečně komplexnímu popisu souvětí. Všimá si nejen ilokučního potenciálu, který je možno odvodit ze sémantické struktury daných souvětí, modifikací jejich formálně gramatické struktury v závislosti na konkrétní výpovědní funkci, ale pozornost věnuje i funkčně ekvivalentním souvětím parataktickým a otázkám větosledu a distribuce spojovacích prostředků. V souladu s lingvistickou tradicí dělí autor uvedený typ souvětí na souvětí s podmínkou otevřenou (2.kapitola) a na souvětí kontrafaktuální, tj. tradiční souvětí s podmínkou nereálnou (3.kapitola). Přiklání se k názoru, že oba zmíněné typy podmínkových souvětí jsou založeny na logickém vztahu materiální implikace, přičemž rozdíl mezi nimi je dán přítomností či nepřítomností dalších rysů.

V souladu s cílem práce věnuje P.Karlík pozornost především tomu, jak jednotlivé významové komponenty pragmatické povahy, které se navrstvují na logickosémantickou bázi souvětí s podmínkou otevřenou (v tradiční terminologii souvětí s podmínkou reálnou), modifikují jejich základní ilokuční potenciál, tedy výzovost. Podrobně analyzuje komunikační situace, v nichž tato souvětí fungují jako rada (silná, slabá), navádění, smlouvání, přemlouvání, vydírání a varování, výhrušné varování, výhrušné vydírání a ujištění. Podobně rozebírá i některé výpovědní funkce kontrafaktuálních podmínkových souvětí (poučení, výtka, vyvrácení nepravdivého tvrzení a ospravedlnění či schválení určitého jednání) a zdůrazňuje, že tato souvětí jsou vhodným prostředkem hodnocení faktů mluvčím.

Vysoce je třeba ocenit také autorův zájem o dosud málo prostudovaná souvětí, která se často pouze na základě syntaktické formy přiřazují k souvětím podmínkovým, třebaže nejsou založena na kauzálním vztahu, popř. jejich ilokučním potenciálem je zdvořilost. Jde například o typy *Jestliže mi Petr půjčí stokorunu, jsem papež*, či *Jestliže se nemýlím, už jsme se někde viděli*.

Poslední kapitola studie se zabývá problematikou souvětí přípustkových. V naší jazykovědě má charakter téměř průkopnický, neboť - jak sám autor podotýká - daný typ souvětí zůstával dosud stranou zájmu pragmaticky orientovaných lingvistů. Je proto plně

akceptovatelné jisté zúžení cíle na "pouhé" objasnění povahy daných souvětí jako autonomních výpovědí a zjištění možností jejich užití v komunikaci. Autor souhlasí s názorem I.Nebeské, že sémantický základ přípustkových souvětí lze vysvětlit jako popření závaznosti vztahu mezi dvěma jevy, tedy jako vztah operující na základních typech příčinných vztahů v širším smyslu.

Práce je doplněna bohatým seznamem literatury. Vzhledem k značné teoretické náročnosti textu a k užívání mnoha termínů v naší lingvistice dosud ne zcela běžných by však bylo vhodné připojit i věcný rejstřík.

"Studie o českém souvětí" je nesporně významným přínosem pro komplexní popis souvětých struktur. Autor se zamýšlí i nad složitými problémy vztahu formální logiky a logiky přirozeného jazyka a připomíná také často diskutovanou otázku, zda má lingvistika studovat logickou strukturu jazyka (a nutně pak přihlížet k principům uplatňovaným ve formální logice), anebo zda se má zabývat strukturou přirozeného jazyka tak, jak ji vnímají jeho uživatelé. Domníváme se, že tato práce, zvláště pak část věnovaná podmínkovým souvětím, poskytuje velice kvalitní východisko pro výzkumy principů fungování souvětí v jazykové komunikaci.

Literatura:

- Karlík, P.: Typy příčinně-následkových vztahů a jejich vyjadřování. SbPFFBU, A 37-38, 1989-1990, s.121-131.
- Karlík, P.: Ilokuční potenciál podmínkových souvětí, SaS, 51, 1990, s.81-94.
- Karlík, P.: Podmínková souvětí v mluvním aktu, NŘ, 73, 1990, s.188-195.
- Karlík, P.: Ilokuční potenciál příčinných souvětí, SbPFFBU, A 40, 1992, s.43-54.
- Karlík, P.: Die konklusiven Sprechhandlungen. Studien zur Pragmatik, Semantik, Syntax und Lexik von BEGRÜNDEN, ERKLÄREN-WARUM, FOLGERN und RECHTFERTIGEN, Tübingen 1987.
- Nebeská, I.: K negaci v souvětích příčinné povahy, SaS, 37, 1976, s.291-307.

XX

Diskuse a rozhovory

XX

O češtině dnešní a zítřejší - výzva k diskusi

Mimčrálně velké hospodářské, politické a vůbec společenské změny v naší zemi nenechávají v klidu a nehybnosti žádného jedince, žádnou sociální skupinu našeho národního a státního společenství. Jsou jimi dotčeny všechny hodnoty, naše vztahy k nim. Od prvních okamžiků těchto změn je jimi dotčena naše řeč, naše způsoby, možnosti a schopnosti komunikovat. Je jimi dotčen náš vztah k národnímu jazyku, k jiným jazykům, zvláště k těm mezinárodním. Není proto divu, že již na počátku devadesátých let jakási živelná rozprava o češtině dneška a zítřka započala. Neplánovaná, neorganizovaná, zdaleka nikoli jen diskuse odborníků v odborném tisku. Do této široké rozpravy patřily především hlasy některých lingvistů, ale i publicistů volající po aristokratizaci spisovné češtiny, hlasy znovu připomínající skutečnost jakési nestability, nevyhraněnosti, nejednotnosti mluvené oficiální, společenské kolokviální češtiny. Právě v těchto souvislostech se objevovaly mnohdy spíše jen naznačující tendence stavět Mathesia proti Havránkovi. Celá jedna linie nedávných pravopisných bojů byla ostatně vybudována na více méně zřetelně formulovaném požadavku náš pravopis archaizovat a tedy v intelektuálním smyslu aristokratizovat. Ostatně celý ten pravopisný boj byl (zvláště viděno očima neodborné veřejnosti) diskusí o češtině; je přece známo, že veřejnost se často vyjadřuje skrze názory na pravopis k mateřskému jazyku jako celku.

Aniž si to možná plně uvědomujeme, probíhá ovšem také velmi fundovaná a velice seriózní rozprava, která znovu otevírá řadu základních otázek: uvažování o novodobé češtině, praxi i teorii péče o ni, náš vztah k jejím novodobým dějinám, náš pohled na variabilitu možností jejího vzniku, či spíše funkčního obnovení.

Mám na mysli takové monografické práce, jako je Sgallova a Hronkova Čeština bez příkras, Starého Psací soustavy a český pravopis, ale především Ve jménu funkce a intervence, Kořenského Komunikace a čeština a pochopitelně i celá řada statí těchto i dalších autorů. Vzájemné "zobrazení" těchto prací otvírá polemicky celý komplex otázek: jsou mezi nimi především ty, které znepokojují bohemistiku již dlouho - např. otázka stavu, povahy, charakteru, především však funkcí spisovné češtiny (zvláště pak její mluvené podoby), nebo otázka nazírání češtiny jako národního jazyka ze zorného úhlu protikladu spisovnost - nespisovnost, popř. ze zorného úhlu jiného. Nově jsou však dotčeny především otázky týkající se historie novodobé češtiny vůbec, vztah současných - skutečných nebo snad možná jen domnělých - problémů komunikace uskutečňované česky k historickým podmínkám a okolnostem, za kterých se novodobá čeština formovala; děje se tak se zřetelem k možnostem různého výkladu dějin češtiny vůbec, se zřetelem k různým interpretacím toho, co lze nazvat smyslem českých dějin.

Jestliže v těchto nejobecnějších souvislostech se zřejmě ukazuje potřeba pluralizace pohledů, vede to konsekventně k pluralizaci postojů v celém komplexu představ o jazykové kultuře; představ o kultivačních, kodifikačních, tedy intervenčních aktivitách, představ o důležitosti a postavení vyučování mateřskému jazyku ve škole, o vztahu k vyučování mezinárodním jazykům apod. Součástí této rozpravy jsou ostatně i dvě velké konference o jazykové kultuře (Olomouc, Šlapanice u Brna), třebaže tato skutečnost je poněkud zahalena faktem, že první ze sborníků vyšel zcela nedávno a druhý dosud nevyšel. Do tohoto kontextu nepochybně patří i projekty, na kterých se pracuje, např. Čeština v Evropě na přelomu tisíciletí a česká účast na mezinárodním projektu Slovanské jazyky v podmínkách politických a sociálních změn v Evropě (1945-1995). Potrvá patrně ještě nějaký čas, než budou výsledky těchto projektů běžně dostupné. Právě proto, že současnému a budoucímu fungování češtiny v širokých a hlubokých souvislostech hospodářského, politického a vůbec společenského života je věnována značná pozornost, a vzhledem k tomu, že se tak - jak již bylo řečeno - rozbíhá rozprava, avšak rozprava obtížně

sledovatelná, zdá se nám užitečné pokusit se o podíl na této rozpravě skutečněj tak říkajíc v jednotě místa a času. Konkrétně v Jazykovědných aktualitách v průběhu tohoto, snad i příštího ročníku. Jaká témata by měla mít přednost? Jednoduše všechna ta, která připadají potenciálním účastníkům naléhavá, potřebná, závažná, zajímavá. Jestliže dále některé možné tematické okruhy naznačíme, neznamená to nic jiného, než pokus o inspiraci, pochopitelně naprosto nezávazný. Mohli bychom uvažovat např. o těchto problémech:

- Dynamika češtiny v jednotlivých typech komunikačních situací, zejména v těch, které jsou společenskými změnami nejvíce ovlivněny.
- Čeština a jiné, zejména mezinárodní jazyky v současné komunikaci. (Vícejazyčnost komunikace, vznik nových komunikačních situací a vztahů v těchto souvislostech, vlivy jiných jazyků na češtinu apod.)
- Dynamika kontaktů dvou jazyků (např. čeština-polština, čeština-slovenština).
- Problémy kodifikace a jazykové kultury v nových podmínkách.
- Čeština jako první, mateřský jazyk ve škole v nových podmínkách.
- Vliv médií (zejména pluralizace a dramaturgické proměny rozhlasových stanic, televizních stanic, video apod.) na současnou, zejména mluvenou komunikaci v oficiálním a polooficiálním styku.
- Dynamika hodnotových a hodnotících postojů příslušníků našeho národního společenství v současných podmínkách, příčiny, motivy, souvislosti.
- Expanze jiných jazyků na našem státním území (obchodní jména, propagační literatura, návody k použití, propagace, reklama atd.).
- Péče o jazykovou kvalitu učebnic, učebních textů, otázka regulace či neregulace učebnic a programů učení mateřskému jazyku - včetně otázek organizačních a právních.
- Jazykové právo u nás, jeho historie, stav, potřeba, smysl (včetně informací o řešení těchto otázek v jiných zemích).

Pochopitelně, že velmi uvítáme reakce na stati a knižní publikace již vyšlé i polemiku s nimi. Uvítáme stati rozsáhlejší i

příspěvky nedlouhé, texty teoreticky orientované i stati empirické a popisné. Uvítáme i příspěvky, které budou vyjadřovat pochybnosti o smyslu této zamýšlené rozpravy. Těšíme se a předem děkujeme.

Hlavní redaktor

Jiří Hronek a Petr Sgall

Otázky jazykové kultury češtiny se dnes opět dostávají do popředí pozornosti lingvistů. Máme k dispozici zevrubný, i když snad poněkud jednostranný rozbor funkčního přístupu z pera Z. Starého; soustavný výzkum mluveného jazyka inspirovaný Fr. Čermákem důsledněji osvětluje specifické rysy rozvrstvení češtiny. Je možné využívat i prací tak či onak shrnujících dosavadní výzkum rozvrstvení češtiny jako Sgall et al. (1992)¹ nebo Eckert (1993). Vznikne-li připravované grémium pro jazykovou kulturu, pak mohou mít stanoviska lingvistů značný dosah v celé oblasti jazykové výchovy.

V této situaci je zvláště naléhavé, aby diskuse mezi lingvisty měla úroveň odborných argumentů podložených materiálovým výzkumem, aby se tedy co nejvíc vzdálila publicistické polemice založené na emocích, která nemůže dát dost místa věcné argumentaci, vede ke "shazování" (navzájem i sama sebe), popř. i k hašteření a křivení názorů druhých, a podstatné otázky spíš zatemňuje nebo zplošťuje, než rozbirá a řeší. Chceme-li získat hlubší pohled na složité a ožehavé problémy rozvrstvení češtiny a její kultury, neobejdeme se bez meritorního vhledu a širšího rozhledu po situaci v jazycích světa a v různých lingvistických koncepcích. To vyžaduje seriózní diskusi mezi odborníky, a proto chceme vystoupení O. Uličného v Tvaru (v č. 11 a 18 z r. 1995) komentovat v JA.

A. Princip - preskripce, nebo deskripce?

Jde o dvě zásadní stanoviska jazykové kultury, která v základě odpovídají dvěma různým situacím rozvrstvení národního jazyka:

(i) V jedné situaci převládá rozvrstvení místní nad funkčním (a sociálním), národní jazyk má jako své různé

útvary (variety, kódy...) místní nářečí a podobu spisovnou. Tato situaci prototypicky odpovídají stanoviska lingvistů (i školy a dalších institucí) orientující se na otázku spisovnosti, "správnosti", která má být střežena; je totiž třeba spisovnou normu jako jednotlici prvek šířit mezi mluvčími dialektů (tj. těch, které nejsou základnou spisovného kódu). Její ochrana je zvláště nutná v situacích, kdy je existence jazyka ohrožována tlakem jazyka jiného. Jde pak o p r e s k r i p t i v n í činnost lingvistů (kodifikační, prostřednictvím školy, poraden, redakcí aj.), která ve svých důsledcích může brzdit vývoj jazyka a vynucovat si užívání knižních (popř. zastaralých) tvarů i mimo knižní styl, popř. i proti vůli lingvistů posiluje snahu některých mluvčích vyjadřovat se také v běžném hovoru co nejvíc spisovně, i za cenu nepřirozenosti.

(ii) V druhé situaci je rozvrstvení rozmanitější, nejde primárně o rozdělení místní, ale o funkční stratifikaci. Je pak zřejmé, že opozice "spisovné/nespisovné" není jen černobílá a že je třeba se starat o adekvátnost projevů jejich funkčnímu zaměření, tedy zejména přihlížet ke stylové platnosti jednotlivých jazykových jevů. Tato labilita hranic se netýká jen slovníku (o tom v. např. už Bělič, 1964, s. 13, i Hronek, 1972, s. 76) a syntaxe, ale i tvarosloví.

V této druhé situaci je tedy předním úkolem lingvistů co nejširší mluvčí jazyka informovat o funkčním zařazení jednotlivých tvarů a jejich skupin, o jejich užívání v těch či oněch druhých mluvnických situacích, promluv, textů. Tento postoj je typický pro situaci anglosaskou a podstatně se odlišuje od zvyklostí navazujících přímo či nepřímě spíš na tradici francouzskou. Přirozený pohyb vyjadřovacích prostředků a zvyklostí, jejich pronikání z jedné vrstvy jazyka do druhé, jejich vznik, šíření, ústup a zánik má při tomto d e s k r i p t i v n í m přístupu daleko větší vůli. Např. na americké lingvisty působí až směšné snaha některých evropských odborníků při vzniku nového spisovného jazyka určovat, které tvary mají být kodifikací sankcionovány, aby byl splněn ten či onen zdánlivě žádoucí cíl (třeba aby se spisovná norma Faerských ostrovů co nejméně odlišovala od dánštiny).

Vývoj češtiny pokročil už velmi výrazně od situace typu (i), s převahou místního rozdělení, k situaci typu (ii), s převahou rozvrstvení funkčního. I základní tendence preskriptivního přístupu byla už podstatně zmírněna tím, že stanovisko dnešní kodifikace i poradenské ap. činnosti (včetně jazykových koutků) je podstatně tolerantnější než kdysi (a že k jeho hlavním cílům už nepatří vymycování germanismů). Takové porovnávání stupňů liberálnosti, připomenuté Uličným (1995), je jistě výstižné a důležité; zároveň však je přiznáním, že dosud nedošlo k zásadní změně postoje, kterou by vyžadovala změna typu stratifikace češtiny z geografického na funkční a kterou také požadovalo principiální vystoupení Pražského lingvistického kroužku před víc než šedesáti lety (zejména ve formulacích Mathesiových).

V tomto bodě je třeba souhlasit se Z. Starým (1994), ačkoli o řadě bodů dalších by bylo proč diskutovat.² V dnešní situaci, kdy se obecná čeština, OČ (v mnoha bodech ovlivněná spisovným jazykem) šíří i do některých funkčních oblastí, ve kterých se v 30. letech nebo dřív uplatňovala jen výjimečně, nelze už v jazykové kultuře od její existence odhlížet a zaměřovat se jen na normu spisovnou. Jak ukazují studie Čermákovy (1987; 1995) i jiných, je třeba reflektovat to, že (a jak) se mluvená čeština ve své prototypické podobě liší od psané.

Obtížným úkolem je najít cesty, kterými by bylo možné dosáhnout důsledného přechodu od preskriptivismu k deskriptivnímu, informativnímu přístupu. Jedním ze základních předpokladů pro tento přechod je podrobné zjištění reálné situace. Dalším nutným předpokladem je vysvětlení nezbytnosti přechodu všem, kdo se na jazykové kultuře podílejí - učitelům, redaktorům i širší veřejnosti. K aktivní roli lingvistů patří např. připravit učitele, aby dovedli výuku češtiny obohatit. Od dnešní výuky, kterou lze zejména na školách nižšího stupně charakterizovat jako "spisovná čeština jako jazyk cizí" (přesněji: útvar), by se pak přešlo k výuce osvětlující reálnou funkční platnost tvarů (srov. Daneš, 1988, s. 26).³ Bude třeba místo opozice spisovné/nespisovné objasňovat stylové stupnice jevů

a seznamovat žáky se spisovnou normou jako s varietou vhodnou pro písemnou, veřejnou a oficiální komunikaci, ne jako s jedinou "správnou" soustavou.⁴

Aby se sblížily postoje mluvčích majících různé zázemí, jejich stanoviska k jednotlivým typům mluvních situací, měli by být mluvčí z Čech seznámeni s tím, které jevy mluvené češtiny jsou více nebo méně omezeny, a mluvčí z oblastí moravských (inter)dialektů zase s tím, že užívání OČ v Čechách neznamená nějakou nekulturnost nebo nedbalost, nýbrž je dáno větší vahou funkčních aspektů rozvrstvení jazyka a menší vahou místních rozdílů uvnitř Čech (a západního pásma Moravy): mluvčí v Čechách nemají tak silnou motivaci pro užívání spisovných tvarů v ústním projevu, protože OČ je (ovšem s určitou variací) rozšířena na většině území a je pocítována jako centrální varieta, obvyklá pro běžný hovor.

B. Ke způsobu argumentace

Publicistická vystoupení, byť opětovná, nejsou vhodnou cestou k získání odbornosti v problematice jazykové kultury. Některé body takových vystoupení vyžadují v této souvislosti odpovědi, i když tu z velké části půjde o (co nejstručnější) zopakování skutečností už známých.

Píše-li Uličný (1995) o "radikalizujících lingvistech", kteří "zřejmě nechtějí akceptovat," že kodifikace oprávněně zachytila řadu jevů, jež pronikly z jazyka mluveného (jako bychom snad "akceptovali" jen "násilné pospisovňování" jevů nepronikajících), pak se musíme ohradit. Je přece známo, že jsme už od studentských let byli mezi těmi, kteří se přičiňovali nejen o opuštění infinitivního -*ti* také tam, kde se drželo zvláště dlouho, totiž v publikacích lingvistických, ale také o zachycení nesporně proniknuvších tvarů jako *můžu*, *mocť*, *tisknul*, *děkuju*, (*bez něj*, (*dej*) *mně (to)*). Toto úsilí, z publikací (i v NR) známé, bylo posíleno diskusí v SaS v 60. letech i změnou ovzduší jí způsobenou. Už tehdy jsme od přímočarých studentských postojů (ani ty by za žádných okolností nepřivedly českou kulturu k "chaosu") přešli právě k diskusím, ačkoli to nebylo snadné (jak je zřejmé z tónu těch, jejichž klid jsme rušili, i z dlouhých

mezer mezi okamžiky, kdy nám bylo dopřáno diskusí se účastnit). Tón diskusí se postupně uklidňoval a pro vývoj bohemistiky byla velmi důležitá iniciativa prof. J. Běliče, původně našeho hlavního protivníka, díky které se rozšířilo přesvědčení, že běžné mluvenou řeč měst Čech i Moravy je třeba v rozsáhlém měřítku studovat, a jeho známá snaha po snížení míry knižních, "nemluvných" tvarů ve spisovné normě, v důsledku které byla řada široce pronikajících jevů kodifikačně uznána (v. zejm. Bělič, 1961; 1977). V pozdějších podobných krocích se však takové uznání vždy neopírá o adekvátní znalost reálné situace a upozorňujeme tedy na některé nedostatky (ne zcela přirozenou povahu tvarů jako *čtyřech*, asymetrie ve zbytečně podrobných výčtech tvarů na *-nout*, *-nut*, *-nutí* aj.). Vcelku tento rozsáhlý pohyb v kodifikaci naprosto neodmítáme "akceptovat". Naopak, vidíme v něm uplatnění velké části snah, se kterými jsme v počátcích byli daleko víc osamoceni.

Naprosto nejde o "pospisovňování" prostředků "jen středoečeských". Dávno už je obecně známo, že ze středních Čech se řada jevů rozšířila do celých Čech i do některých částí Moravy. Nebudeme v tom spatřovat nic divného, uvědomíme-li si, že po dlouhá desetiletí byly takové jevy součástí vrstvy, kterou lze nazvat hovorovou vrstvou spisovné češtiny (SČ). Tak je chápal Rosa, a zčásti i Dobrovský (1809), který upozorňuje, že se v Čechách staré *y* často vyslovuje jako *ej* a že shoda typu *minula léta* je už obvyklá jen "in der höheren Schreibart" (s. 625). Později, v obrození a po něm, byla tato vrstva (tehdy ovšem zanesená spoustou germanismů, pro obrozence nepřijatelných) ze spisovné normy více méně vytlačena. Uvedené jevy ale nebyly zatlačeny zpět do středních Čech. Jestliže se v hanáčtině dvojhhlásky *ej* a *ou* změnilly na *é* a *ó*, přispělo to k zeměpisnému omezení OČ (nebo některých jejich hlavních jevů), ale ne natolik, aby si běžní mluvčí v Čechách pravidelně uvědomovali, že užívají i jevů, které nejsou v aktivním úzu na většině Moravy. Není vhodné termín "středoečeský" (nebo "pražština") užívat tam, kde jde o jevy z oblasti zahrnující Chodsko i Náchodsko, Chebsko i Humpolecko, popř. i Jihlavu nebo Svitavy. Je třeba

zachytit posuny a vývojové tendence mluvy ve městech i na venkově. Témata týkající se tohoto vývoje (zejména posunů mezi generacemi, jak je zachytili M. Krčmová pro Brno, B. Dejmek pro Hradec Králové a R. Brabcová pro Brandýs n. L.) patří k neaktuálnějším otázkám bohemistiky.

Dnes totiž není OČ "středoečeským" interdialektem,⁵ ale v průběhu staletí se rozšířila územně i funkčně a stala se základním hovorovým útvarům pro 60 - 70% mluvčích češtiny. Můžeme ovšem uvést jen velmi hrubý odhad, právě proto, že výzkum dnešního stavu nebyl dosud dost soustavný. Jinou příčinou toho, že nelze uvádět přesná čísla, jsou ovšem i takové skutečnosti jako různé stupně a typy oscilace mezi OČ a SČ u mnoha mluvčích. Není také dosud dobrý přehled o tom, jak se i tam, kam neproniká OČ jako celek, šíří ty nebo ony její jednotlivé prvky (nebo kde už odedávna jsou v úzu pevně zakotveny). Nakolik se šíření OČ zastavilo a nakolik (vcelku nebo v jednotlivých tvarech, stylech atd.) pokračuje, to je právě aktuální nezodpovězená otázka.

Není vůbec pravda, že bychom SČ "osočovali" ze strnulosti a nepoužitelnosti pro ústní komunikaci, a není tedy proč předhazovat nám "svévůli". Neoddiskutovatelným faktem však je, že v SČ chybějí některé stylově neutrální tvary, že má určité mezery, jak na to před patnácti lety upozornil A. Stich (v. Kraus et al. 1981). Máme snad oplácet slovy, že naši kritici "tohle snad nemohou nevědět, jen to nechtějí akceptovat"? Nejde nám o "násilné pospisovňování prostředků nespisovných", ale o to, aby česká lingvistika ve vhodné míře respektovala přirozený vývoj jazyka, jehož součástí nutně je, jak už bylo mnohokrát z různých stran řečeno, i postupné pronikání nespisovných prostředků do spisovné normy. Má-li se už mluvit o násilí, nelze nepřipomenout tlak, kterým na spisovné vyjadřování působí řada faktorů už od školy (kde jsou děti často přesvědčovány, že se svou mateřštinu teprve musejí učit), po působení redakcí na autory (závažná je i s tím spojená jazyková autocenzura, na jejíž význam upozorňoval už B. Havránek). Tyto faktory působí v češtině víc než v mnoha jiných jazycích a k úkolům lingvistiky patří jejich vliv zmírňovat - ovšem, opakujeme: informováním mluvčích, deskripcí daného

stavu; nikoli preskripční. Jestliže vytrvale voláme po diskusi, máme ovšem na mysli diskusi věcnou, založenou na snaze pochopit důvody, které druhého k jeho stanovisku vedou, a vážít jeho argumenty.

K tomu, že "hodnoty přirozeného řádu nelze opomíjet ani znásilňovat beztréstně" (Uličný, 1995), upozorňujeme znovu na rozdíl mezi zásadním přístupem deskriptivním a preskriptivním. První z nich nechce nic předpisovat, a my naprosto nehodláme mluvčí žádat, aby říkali jen *bez třech, můžu* nebo dokonce *bysme, lidma* a aby přestali užívat dosavadních spisovných tvarů. Jde jen o to, uvědomit si existenci, rozšíření a slohovou (tedy funkční) platnost jednotlivých tvarů, přestat opozici spisovnosti a nespisovnosti vidět jako černobilou a upozorňovat mluvčí v Čechách i na Moravě na to, ve kterých komunikačních situacích a typech promluv je obvyklé užívání toho kterého tvaru, s upuštěním od jakýchkoli obměn starého postoje "musíš - nesmíš". Vzpomeňme v této souvislosti např. jen, jak postupuje jednosvazkový Slovník spisovné češtiny ve srovnání se čtyřsvazkovým Slovníkem spisovného jazyka českého v oblasti stylových hodnot lexikálních jednotek. Autoři SSČ programově a vědomě pokročili v otázkách sblížení obou kódů bez toho, že by "poroučeli větru dešti". Sledovali a zaznamenali "přirozený řád" jazykového vývoje a smysluplně tak přispěli ke zvýšení "mluvnosti" spisovné normy. Podobný přirozený vývoj se týká i mluvnických tvarů (nejen infinitivů nebo forem jednotlivých slov jako *plavat, muset*, Uličným uváděných) a má obecný dosah, jak z moravských lingvistů opětovně upozorňuje především M. Jelinek (viz zejm. Jelinek, 1979).

Není žádným tajemstvím, že (ačkoli Uličný to popírá) stanovisek moravských lingvistů si všimáme a s mnohými z nich výslovně souhlasíme; to se týká zejm. Fr. Kopečného, J. Běliče, S. Utěšeného, M. Jelínka, M. Komárka, M. Krčmové, i J. Chloučka.⁶ Ostatně i B. Havránek, jehož výsledek a stanoviska připomínáme víc než mnozí jiní, měl přímý vztah k Moravě jak co do svého původu, tak místem svého několikaletého působení, a z Moravy pochází i H. Kučera, který chimérickou povahu "hovorové češtiny" ukázal první.

Apriorní zaujetí proti Moravě asi nelze hledat u lingvisty, o kterém se zároveň (s nesouhlasem?) říká, že se smíruje s tím, že i vzdělaný Moravan často ve svém mluvním spisovném projevu (např. podle konstatování i úzu M. Krčmové na loňské šlapanické konferenci) užívá tvary jako *zme, všech věcí* apod. (Mluví-li tu Uličný, 1995, o "pospisovnění", je to zřejmě výraz pejorativní.) Jistě je lepší, aby mluvčí věděli, že Morava se od Čech jazykově liší, aby se o tom od lingvistů dovidali, než aby se to ponechávalo mimo zorné pole veřejnosti a jazykové kultury. Které body této variability více nebo méně pronikají do spisovného vyjadřování (včetně rozdílů jako *mně - mi, přišels - přišel jsi*), to je vhodné mluvčím sdělovat. A stejně tak je na místě informovat je o příčinách toho, že na nářečně rozdělené Moravě má větší sílu tendence mluvit spisovně, což v Čechách působí na mnohé mluvčí jako nevhodnější, a toho, že v jednotnějších a větších Čechách je tato tendence slabší (což neznámá nedostatek zřetele k funkční platnosti tvarů). Přirozený, spontánní vývoj znamená dnes, v podstatě stejně jako snad už od poloviny 19. století, postupné sblížení spisovné a obecné češtiny, postupující pomalu, ale nevyhnutelně. I když určitý rozdíl mezi oběma varietami jistě vždy zůstane (jako vždy existuje mezi oficiální a hovorovou normou národních jazyků), nepovažujeme za vhodné vyhýbat se otázce, zda některé momenty v české lingvistice nestojí tomuto přirozenému sblížení v cestě.

C. Výhledy:

Abychom tedy měli možnost přirozený vývoj jazykové stratifikace češtiny co nejobektivněji (nejadekvátněji) posoudit, k tomu je zřejmě nutný především další co nejširší výzkum mluveného úzu. Takový výzkum může dnes být založen daleko širší, díky perspektivám počítačových textových korpusů, jejichž zpracování je soustředěno kolem Fr. Čermáka na filozofických fakultách v Praze i v Brně, v Čermák a Sgall (v tisku) a doktorskou disertací J. Šonkové. Mnohonásobné zvýšení výzkumné kapacity, které se počítačovým zpracováním materiálu a jeho statistickou analýzou získá,

ovšem neznamená, že by tento přístup sám všechny otázky vyřešil. Statistika sama o sobě nestačí na zjištění motivace jednotlivých aktů výběru v různých typech komunikačních situací, s různými podmínkami motivace mluvčích. Korpus nezachytí všechny vzácné jevy, a pro mnohé z těch, které zachytí, nebude ani při velkém rozsahu souboru dost údajů pro statistická zjištění. Absolutní reprezentativnosti tedy dosaženo nebude, ale stupeň znalostí o češtině může být daleko vyšší než máme dnes.

SČ jistě není strnulá a nepoužitelná pro ústní komunikaci. Nikdy jsme to netvrdili. Ale rozvrstvení češtiny je specifické v tom, že tu neexistuje útvar hovorový (v. Daneš, 1988, s. 24; jde o skutečnost známou nejméně od průkopnických prací Henryho Kučery). SČ je doma v písemných i ústních projevech veřejných, oficiálních, připravených, ale málokdy je důsledně užívána v běžném hovoru. Vzhledem k mezerám v repertoáru slohové neutrálních prostředků mluvčí, nechce-li působit strojeně, často sáhne po prostředku nespisovném i v projevu, který je na pomezí oficiálnosti nebo veřejné povahy. Má-li být např. televizní nebo rozhlasový rozhovor nenucený, nejsou taková "sklouznutí" dána neznalostí spisovné normy, ale jde tu naopak o vědomé stylistické rozlišení jednotlivých tvarů. Proto je oscilace mezi spisovnou normou a obecnou češtinou (střídání obou kódů) typická pro nejlepší stylisty, od Jiřího Voskovce přes Jiřího Suchého až po dnešní mladou generaci.

Pokud má kodifikace spisovné normy i nadále mít svou oficiální povahu (což není jediná možnost: zejména v anglosaských zemích se osvědčuje praxe jiná, důsledně deskriptivní), pak by měla pokračovat tendence ke zvýšení její tolerantnosti, tedy k co nejúplnějšímu opuštění její kdysi vyhraněné úzkoprsé povahy. Bylo by patrně na místě nechat vůli tam, kde je to možné.

Zatím lze zvážit aspoň to, že od podrobných výčtů jednotlivých slov tam, kde kolísají celé morfologické třídy, lze přejít k prostému konstatování tohoto kolísání (jak před lety upozornil P. Novák a pak P. Sgall s J. Weisheitelovou). To se týká jak kolísání, resp. povlovných přechodů mezi

vzory píseň a kost, tak tvarů jako tisknul, tisknut, obejmul, obejmut (i obejmuti), plotu/plotě aj.

U Stichem identifikovaných mezer (v. Kraus et al., 1981) by dnes bylo možné podívat se, zda a jak se dnešní stav liší od situace zjištěné před patnácti lety. Pokud se ukáže, že dnes často slyšíme ve vysílaných rozhovorech ap. tvary jako *bysme* nebo *města, které vyrostly* apod., znamenalo by to, že dochází k určitému posunu ve směru zmíněnými autory (Kraus et al., 1981) tehdy naznačeném; nebylo by asi dobré stavět se mu do cesty. Byl by to totiž posun právě ve směru posílení hovorové vrstvy ve spisovné normě, tedy ve směru žádoucího *p o s í l e n í* SČ.

Ríkáme-li, že nikdo jazyk nepřizpůsobí k obrazu svému, chceme tím právě dát najevo, že nepovažujeme za reálné a užitečné snahy *p o r e g u l o v á n í* běžné mluvy. Lze jen doufat, že takové snahy, spojené především s postojem preskriptivním, které by nejspíš bylo možno přirovnat k pejorativně chápanému inženýrství a k "poroučení živilům", se nebudou uplatňovat prostřednictvím nových úředních institucí.

Poznámky

1 Tato monografie mohla bohužel vyjít jen v zahraničí; je v Praze přístupná na několika místech (pokud víme, v čítárně v Klementinu, ve slavistické knihovně FF UK, snad i v ÚJČ AV ČR, a ovšem u autorů). Česky se podařilo vydat jen popularizačně zaměřenou knížku, obsahově ovšem omezenější.

2 Funkční lingvistice lze vytýkat spíš nedůslednost než zásadně nevhodný program. Funkční pojetí se ostatně netýká jen teorie jazykové kultury; patří k němu přece i řada záležitostí daleko obecnějších.

3 Stále více bohemistů chápe opozici mezi SČ a OČ jako záležitost funkčně se blížící rozlišení stylovému. Ještě v diskusi v SaS v šedesátých letech Bělíč et al. chtěli v oscilaci, na kterou upozorňovali H. Kučera, P. Sgall

a další, vidět nejednotu nejen stylovou, ale i jazykovou. Od takového pohledu jsme dnes už hodně vzdáleni.

4 Opozice spisovnosti nemá daleko k pojmu jazykové správnosti a to, jak jsme se dnes octli blízko starému "musíš - nesmíš", dokládá i běžné užívání termínu *správný* nejen mluvčími, kteří se obracejí na jazykovou poradnu, ale i představitelkou této instituce, která sama preskriptivní stanovisko chce omezit, v. Svobodová (1995).

5 Pojem interdialektu vymezil Havránek jako dialekt spojující větší území, na němž jinak žijí nářečí lokální, zbavený užších lokálních znaků a užívaný nářečnickými mluvčími zejména ve styku s obyvateli měst nebo jiných nářečnických oblastí. I když aplikuje tento termín i na OČ, je tu zřejmý rozdíl: na většině území OČ žijí z někdejších lokálních nářečí jen zbytky a její mluvčí ji zpravidla užívají jako svůj základní útvar, tedy především ve vzájemném styku, nejen v kontaktu s mluvčími z jiných oblastí.

6 Jak uvádí Chloupek (1954, s. 148, srov. Hronek, 1970, s. 117), "šíření obecné češtiny ... nasvědčuje tomu, že obecná čeština projevuje tendenci stát se jednou z pevných forem národního jazyka s celonárodní úkonností." (Připomeňme také, že by stálo za přezkoumání, jak vzniklo a rozšířilo se užívání termínu "celonárodní"; zdá se, že pochází ze Stalinových článků o jazykovědě, kde mělo jít o celonárodnost ve smyslu všech vrstev národa, tedy o "netřídní" povahu jazyka nebo jeho variety.) Naproti tomu Uličný (i podle svého vystoupení na předloňské konferenci o diferenciaci mluvené češtiny v Ostravě) zastává značně ojedinelý názor, že strukturní pojetí jazyka nemůže přijmout existenci OČ jako systémového útvaru. Nabízí se pak otázka vymezení pojmů "strukturní lingvistika" (jinak než u B. Havránka, J. Běliče a dalších, pokud jde o problematiku rozvrstvení jazyka?) a "systémový útvar".

Literatura:

- Bělič J. (1961), Kdo zavřel okno? Otevři ho. NŘ 44, s. 266-271.
- Bělič J. (1964), Celonárodní slovní zásoba ne plně spisovná a nespisovná. SaS 25, s. 11-25.
- Bělič J. (1977), Bez něj je to těžké. NŘ 60, s. 57-67.
- Čermák Fr. (1987), "Relations of spoken and written Czech (with special reference to the varying degree of acceptability of spoken elements in written language)". Wiener Slawistischer Almanach, Band 20, 133-150.
- Čermák Fr. (1993), "Spoken Czech." In: Eckert (1993), 27-41.
- Čermák Fr. a P. Sgall (v tisku), Výzkum mluvené češtiny: jeho situace a potřeby. SaS.
- Daneš Fr. (1988), Pojem "spisovného jazyka" v dnešních společenských podmínkách. In: Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe. Praha, s. 21-28.
- Dobrovský J. (1809), Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache. Praha: J. Herrl (citováno podle vydání z r. 1940, Praha: Melantrich).
- Eckert E., red. (1993), Varieties of Czech. Studies in Czech sociolinguistics. Amsterdam/Atlanta: Rodopi.
- Hronek J. (1972), Obecná čeština. Praha, Univerzita Karlova.
- Chloupek J. (1954), "K otázce interdialektů". In: Sborník Adolfu Kellnerovi. Opava, s. 145-153.

Kraus J., Kuchař J., Stich A. a F. Šticha (1981), "Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny."

SaS 42, s.228-238.

Sgall P., Hronek J., Stich A. a J. Horecký (1992), Variation in language: Code switching in Czech as a challenge for sociolinguistics, Amsterdam: Benjamins.

Starý Z. (1994), Ve jménu funkce a intervence. AUC Philologica. Monographia CXXIII. Praha, Karolinum.

Svobodová I. (1995), O jazykovém chování v jazykové poradně. NŘ 78, s. 92-95.

Uličný O. (1995), Myslet češtinu. Tvar č. 18, s. 9.

Rozhovor s dr. Marií Těšitelovou, DrSc. u příležitosti životního jubilea

Nemáte-li námitek, chtěl bych se vás, paní doktorko, nejprve zeptat, jaká byla vaše cesta k lingvistice vůbec, především ovšem k lingvistice kvantitativní. Čtenáři JA dobře vědí, že jste v tomto směru nejen u nás, ale i v mezinárodním měřítku průkopnickou osobností. Ale pokud se nemýlím, studovala jste také historii, přišla jste do pracovního kontaktu s pedagogickými vědami -

Když jsem r.1940 maturovala na Reálném gymnáziu v Kutné Hoře, byly české vysoké školy našimi "protektory" zavřeny a zejména velké množství mladých lidí bylo tehdy nezaměstnáno (byli tu nedostudovaní vysokoškoláci, rozpuštěná armáda, utečenci z "pohraničí" aj.). K řešení této situace byly z české iniciativy organizovány např. tzv. abiturientské kurzy při tehdejších středních školách, které umožňovaly doplnit si maturitu, např. na gymnáziu, o maturitu na některé odborné škole. Moje volba byla při stávající bídě jednoznačná. Od doby, kdy jsem začala chodit do školy (v Kutné Hoře), bylo mým přáním stát se učitelkou. Nebylo to působení mého domácího prostředí (mlynářského a zemědělského), ale vliv mých vynikajících učitelů, po stránce odborné i lidské. Na obecné škole to byla paní učitelka Marie Snížková, na gymnáziu historik prof. Josef Haken, němčinář prof. Josef Hnídek aj. A tak jsem r.1941 po ročním abiturientském kurzu absolvovala doplňující maturitu na státním Lindnerově učitelském ústavu v Kutné Hoře. Měla jsem sice dvě maturity, ale byla jsem opět nezaměstnaná. Kutnohorský okres byl totiž mimo jiné přeplněn učiteli, protože v Kutné Hoře byly za první republiky dva učitelské ústavy, státní a soukromý (řádu svaté Voršily). Poměry se zhoršily i tím, že protektorátní "pracovní úřady" začaly násilně "organizovat" nábor otrockých pracovních sil do německého válečného průmyslu, později k odklizení trosek velkoněmeckého snu po leteckých náletech spojeneckých armád apod. Jen o "vlásek" jsem tehdy unikla "totálnímu nasazení do Říše" a dostala jsem povolání do školní služby na okrese Kutná Hora. Tak

17.dubna 1942 začala moje učitelská dráha. Stalo se to za zcela jiných okolností, než jsem si kdy předtím představovala. Ale tak už to s našimi představami v životě bývá! Po mnohých peripetiích (odvodech na "práci" do Říše apod.) jsem učila na několika školách na okrese Kutná Hora i v Kutné Hoře samé a dožila se konce druhé světové války.

Po osvobození v r.1945 byly opět otevřeny české vysoké školy. Po jistém zaváhání (ztráta pěti let od maturity byla citelná) jsem se rozhodla jít studovat na Filozofickou fakultu UK v Praze. Školní službu jsem však nechtěla úplně opustit (po smutných zkušenostech s nezaměstnaností), a proto jsem si vzala jen "neplacenou studijní dovolenou ze školní služby". Počítala jsem s tím, že se po skončení vysokoškolského studia do školy opět vrátím.

Ke studiu na FF UK jsem si zvolila obor český jazyk a dějepis. Na českém jazyce jsem se stala žákyní prof.Vl.Šmilauera, který podle mých představ reprezentoval vzor učitele mateřského jazyka, vynikajícího odborníka a výborného pedagoga. Těšila jsem se, jak tohoto vzoru využiji po návratu do školy. Při výběru tématu pro tehdy tzv. státní práci (samozřejmě u prof.Vl.Šmilauera) jsem si vybrala - do jisté míry shodou náhod - kvantitativní zpracování románu K.Čapka Život a dílo skladatele Foltýna. A to se mi stalo osudným pro celý můj život, odborný i soukromý.

Čapkův román byl jedním z textů v korpusu tzv. českého frekvenčního slovníku (Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce, Praha 1961; FSČ), který byl připravován - pod patronací prof.Vl.Šmilauera - v oddělení českého jazyka (za vedení Jaroslava Jelínka) tehdejšího Výzkumného ústavu pedagogického J.A.Komenského v Praze (VÚP). Výsledky mého statistického zpracování Čapkovy románu zhodnotil velmi kladně jak prof.Vl.Šmilauer (byl to i základ mého prvního článku v časopise Naše řeč 1948), tak i J.Jelínek; ten mi dokonce nabídl místo ve VÚP k práci na frekvenčním slovníku českého jazyka. Provedení toho bylo formálně usnadněno tím, že jsem byla jen na dovolené ze školní služby a pracovní místo jsem měla proto rezervováno.

Jestliže jsem zprvu sama do jisté míry váhala (i z rodinných důvodů) nastoupit místo ve VÚP, únor 1948 mě přiměl k jedno-

značnému rozhodnutí přijmout práci na frekvenčním slovníku. Pokud jde o historii, stačí připomenout, že doc.Zd.Kalista, jehož seminář jsem navštěvovala, byl ihned po únoru 1948 z fakulty propuštěn, prof.V.Chaloupecký se sotva "udržel" apod. Zvláště česká literatura a historie se staly prvním terčem ideologického útoku vítězné KSČ. Za těchto podmínek jsem nemohla jít do školy a učit tyto předměty. Nadto jsem nebyla tehdy - ani po celý svůj život - členem KSČ ani jiné strany. Důsledky toho poznamenávaly po celý život mou práci i mé soukromí.

I ve VÚP mohla jsem se hlouběji zabývat otázkami frekvence slov (to bylo i předmětem mé rigorózní práce z r.1951) jen ve svém "volném" čase. Dostala jsem se při tom do kontaktu např. s prof.B.Trnkou, čelným představitelem kvantitativní lingvistiky v první polovině tohoto století, a s pedagogem prof.V.Příhodou, který byl vlastním iniciátorem práce na českém frekvenčním slovníku. Ten mi nabízel, abych svou rigorózní práci o frekvenci slov předložila na katedře pedagogiky FF UK. Jako žákyně prof.Vl.Šmilauera měla jsem vždy blíže k lingvistice než k pedagogice, i když i té jsem byla vědecka za mnohé - zejména v době války.

Po r.1948 byl FSČ - jako objektivistický - předmětem častých útoků vedení VÚP, politicky ortodoxního; začátkem 50.let byla práce na frekvenčním slovníku - těsně před jejím dokončením - zastavena, ba přímo zakázána. Díky statečnosti a rozumnosti J.Jelínka se v ní pokračovalo tajně a za velkých potíží byl rukopis frekvenčního slovníku dokončen. - Ale po celých 10 let nebylo ani pomyslení na jeho publikování.

"Tajných" prací na FSČ jsem se samozřejmě plně účastnila, oficiálně jsem se musila podílet na výzkumných pracích v oblasti českého jazyka, např. na výzkumu českého pravopisu na našich školách, na přípravě osnov a učebnic českého jazyka apod. Za normální situace by to byla práce nesporně zajímavá. Od 50. let to však byla práce násilně podřizovaná "sovětskému vzoru"; našemu školství byla vnucena idea "jednotné školy" atd. Neměla jsem dost "sil" účastnit se takových prací, a proto jsem se rozhodla opustit pedagogiku a věnovat se jen lingvistice, především bohemistice. Když se můj plán "prozradil", nabídl mi prof.B.Havránek, tehdej-

ší ředitel Ústavu pro jazyk český ČSAV (ÚJČ), práci na tzv. středním slovníku českého jazyka v lexikografickém oddělení tohoto ústavu. A tak jsem r.1956 přešla do ÚJČ.

V ÚJČ jsem se zprvu mohla zabývat jen prací lexikografickou, od r.1957 k ní přibyla i práce výkonné redaktorky v časopise Slovo a slovesnost (SaS). Při tehdejší organizaci práce v lexikografickém oddělení ÚJČ mohla jsem se vlastní odborné, popř. vědecké práci věnovat jen omezeně, resp. opět pouze soukromě, práce v oblasti kvantitativní lingvistiky byla tehdy přímo tabu. Ve své individuální práci jsem jí však zůstala věrna, a to nejen v 50. letech, ale i po celý svůj dosavadní život.

Netajím se tím, že tento rozhovor sleduje i "didaktické cíle", má mimo jiné pomoci nejmladší lingvistické generaci orientovat se v problematice kvantitativní lingvistiky. Mohla byste charakterizovat historii kvantitativní lingvistiky, základní etapy jejího vývoje u nás i ve světě?

Na mladou generaci lingvistů jsem myslela, když jsem se v posledních letech - po r.1990 - rozhodla napsat monografii o historii české kvantitativní lingvistiky (Příspěvek k historii lingvistiky). K monografii je připojena i relativně úplná bibliografie české kvantitativní lingvistiky od konce minulého století až do poloviny 90. let tohoto století. - Rukopis o rozsahu asi 250 rkp stran zůstane zřejmě samizdatem při dnešním způsobu vydávání odborné literatury.

O kvantitativní lingvistice - zprvu ovšem v širokém slova smyslu - můžeme mluvit až v tomto století. V první polovině 20. století se kvantitativní lingvistika vůbec, a tedy i česká uplatňovala více v pedagogice (při vyučování jazykům, zvláště cizím) a v těsnopise, méně v lingvistice samé. Naproti tomu v druhé polovině tohoto století se nejvíce pozornosti věnovalo oblasti kvantitativní převážně v lingvistice. 50.léta znamenala největší úpadek české kvantitativní lingvistiky, resp. její úplné přerušování. V 60.letech s uplatněním tzv. nových metod v jazykovědě nastává začátek rozvoje kvantitativní lingvistiky, a to i české. Jejím

přirozeným střediskem se stalo nově založené oddělení matematické lingvistiky v ÚJČ. V 70.letech pak nastal přímo rozvoj české kvantitativní lingvistiky a ten pokračoval až do poloviny 80.let, kdy byl tzv. úsek matematické lingvistiky v ÚJČ zrušen. Tím skončilo systematické pěstování české kvantitativní lingvistiky v tomto století. V současné době se u nás kvantitativní lingvistikou zabývají pouze jednotlivci.

Je pochopitelné, že pojetí české kvantitativní lingvistiky ve všech jejích vývojových etapách bylo ovlivňováno jednak stavem kvantitativní lingvistiky světové a našim přístupem k ní, jednak stavem české lingvistiky, obecné jazykovědy i bohemistiky. K tomu, aby se u nás udržela česká kvantitativní lingvistika v složitých podmínkách politických i organizačních, bylo nutno v ÚJČ soustřeďovat se přednostně na studium českého jazyka. Sama ovšem zastávám názor, že kvantitativní lingvistika má z hlediska lingvistického přispět vždy k poznání analyzovaného jazyka, v našem případě češtiny.

Česká kvantitativní lingvistika se snažila, pokud to bylo ovšem možné, udržovat vztahy ke kvantitativní lingvistice světové. Některé tyto vztahy jsem zachytila ve své anglicky psané monografii Quantitative Linguistics; vyšla bohužel až r.1992, ačkoli její rukopis byl hotov v polovině 80. let. Nadto přísun informací po zrušení kvantitativní lingvistiky v ÚJČ byl značně omezen a když se r.1989 otevřely hranice i pro kvantitativní lingvistiku, bylo při tehdejšímu způsobu knižní výroby už nemožné provádět v rukopise zásadnější úpravy. Ostatně cílem monografie Quantitative Linguistics bylo shrnout výsledky české kvantitativní lingvistiky do r.1986 a zasadit je do hrubého rámce kvantitativní lingvistiky světové. Do jisté míry skicou k této monografii je druhé (přepracované a doplněné) vydání mých skript Kvantitativní lingvistika (vydala FF UK 1987).

Vaše bibliografie obsahuje úctyhodný počet knižních titulů především osobních monografií, ale i celé série prací týmových (vycházely např. v řadě ÚJČ Linguistica).

Při každém vědeckém studiu je důležité - zejména při dlouhodobějších výzkumech - výsledky práce průběžně publikovat. O to jsem se vždy snažila při studiu v kvantitativní lingvistice. Pokud jsem časem měla i zodpovědnost za práci svých spolupracovníků, vytvářela jsem k tomu takové podmínky i pro jejich práci. Šlo především o publikování v časopise SaS, kde jsem v letech 1957-1990 pracovala jako redaktorka (zprvu výkonná, od r.1979 vedoucí). V tomto časopise jsem se snažila poskytovat publikační možnosti i širšímu okruhu - zvláště mladých začínajících - odborníků v jazykovědě i příbuzných vědách.

Česká kvantitativní lingvistika v našem pojetí matematické lingvistiky publikovala své výsledky od r.1966 (do r.1990) zejména v cizojazyčném sborníku Prague Studies in Mathematical Linguistics (vydávala Academia ve spolupráci s nakl. John Benjamins B.V., Amsterdam). Dílčí monografické výsledky prací v kvantitativní lingvistice prováděných v oddělení matematické lingvistiky ÚJČ byly v maximálně možné míře publikovány jako interní tisky v řadě Linguistica, kterou - velmi záslužně - vydával ÚJČ od r.1981. Kromě toho byly např. některé výsledky kvantitativní analýzy rozmnoženy v podobě slovníků, přehledů, tabulek apod. alespoň cyklostylem. Všemi těmito způsoby publikování se podařilo výsledky prací v kvantitativní lingvistice prováděné v ÚJČ v letech 1961-1985 relativně zachovat. Tiskem vyšla - na závěr práce v kvantitativní lingvistice v ÚJČ - kolektivní publikace Kvantitativní charakteristiky současné češtiny (Praha 1985) a Retrogradní slovník současné češtiny (Praha 1986). V oddělení matematické lingvistiky ÚJČ byla od samého počátku věnována pozornost bibliografii kvantitativní lingvistiky, a to nejen české, ale i světové (podařilo se ji zachytit za léta 1962-1982). Všechny těchto publikací jsem se účastnila jako autorka, ev. spoluautorka, většinou i jako redaktorka, popř. recenzentka apod.

Po r.1990, kdy jsem "definitivně" i formálně odešla do důchodu, pokračovala jsem v duchu své koncepce v doplňování "bílých míst" české kvantitativní lingvistiky, jako je např. frekvence slov přejatých, slov v monologu a dialogu, kvantitativní charakteristiky odborné češtiny, využití statistických dat o jazykových

jevech při vyučování českému jazyku apod. Uvedená témata jsou zpracována ve formě článků, většinou psaných a publikovaných v cizích jazycích (v angličtině a němčině), které by vydaly na Vybrané kapitoly z české kvantitativní lingvistiky - ovšem jen v mých pošetilých plánech!

Jak vidíte dnes místo kvantitativní lingvistiky v rámci současného nikterak jednoduchého, mnohosměrného a rozporného vývoje lingvistiky?

Kvantitativní lingvistika - naše i světová - je dnes z mého pohledu ve složité situaci. K pochopení příčin toho je třeba se trochu "ohlédnout". Koncem 70. a začátkem 80. let začala se v tehdejší NSR formovat kvantitativní lingvistika, jejíž pojetí nebylo příliš vzdáleno našemu. Střediskem tohoto dění byla univerzita v Bochumi a jejím vůdčím duchem byl prof.G.Altmann, původem slovenský orientalista, který vyšel z kvantitativní lingvistiky pěstované u nás v 60.letech. Prof.G.Altmann navazoval spolupráci s některými tehdejšími kvantitativními lingvisty sovětskými (např. M.V.Arapovem, R.G.Piotrovskim aj.) i polskými (např. s J.Samborovou). Tehdejší náš tuhý politický režim (i v ÚJČ) nedovolil jakoukoli oficiální spolupráci s naší kvantitativní lingvistikou.

Metodologické hledání zavedlo prof.G.Altmanna a jeho spolupracovníky (např. R.Köhlera aj.) k uplatnění synergetických postupů při řešení některých otázek kvantitativní lingvistiky (mluví se dokonce o synergetické lingvistice). Postupem doby se podle mého názoru pojetí kvantitativní lingvistiky zúžilo jen na aplikace synergetického přístupu. Něco podobného jsme podle mého názoru zažili v 60.letech s teorií informace. Synergetické pojetí kvantitativní lingvistiky ovládlo dnes kvantitativní lingvistiku německou a ruskou. Pro mne je takové zúžené pojetí kvantitativní lingvistiky nepřijatelné, i když plně uznávám nutnost hledat nové metody pro kvantitativní lingvistiku, nikoli ovšem samoúčelně.

Kvantitativní lingvistika by měla mít vždy za cíl - z hlediska lingvistického - přispět ke zkoumání jazyka a jeho jevů při fungování v textu, v komunikaci apod. Jsem přesvědčena, že síla kvantitativní lingvistiky, která jí dala "přežít" politické úto-

ky 50. let i zvládnout módní trendy v druhé polovině 20. století, udržel tuto oblast jako platnou jazykovědnou disciplínu i v 21. století.

Děkuji za rozhovor. Jménem redakce Jazykovědných aktualit a jménem Jazykovědného sdružení České republiky Vám vyslovuji dík za práci, kterou jste jako dlouholetá předsedkyně naší vědecké společnosti vykonala, a přeji Vám do dalších let zdraví a radost z práce, která pro Vás, jak dobře vím, byla vždy nejspolehlivějším zdrojem radosti životní.

Otázky kladl Jan Kořenský

Rozhovor s prof. dr. Petrem Sgallem, DrSc. u příležitosti jeho 70. narozenin

Profesora Petra Sgalla není třeba naší odborné veřejnosti představovat. Připomeňme, že je členem Academia Europaea, čestným doktorem Institut National de Langues et Civilisations Orientales, nositelem ceny Al. von Humboldta a členem mezinárodních vědeckých společností. Všichni ho vnímáme především jako jednu ze zakladatelských osobností naší matematické, algebraické a počítačnické lingvistiky. Ve skutečnosti však nejde u P. Sgalla o nějak jednostranně zaujetí těmito rozvíjejícími, diferencujícími a větvícími se obory. Vždy se zajímal i o komplex otázek funkčních vlastností češtiny a byl aktivní, pokud jde o stimulaci a hodnocení celkového stavu bohemistiky a lingvistiky u nás vůbec. Asi je na místě zeptat se, jak on sám vidí historii svého badatelského vývoje -

Díky otcovu zájmu jsem se jako gymnazista dostal k Rocherovým romanistickým učebnicím využívajícím latinu; to mě přivedlo ke srovnávacímu jazykozpytu a nakonec až k habilitaci o vědeckých infinitivech (u J. Kuryłowicze v r. 1956). Mezitím mě na FF UK zaujala Skaličková typologie a od mládí taky problémy jazykové kul-

tury. Jako mladík, kterému se za války zhroutil svět, jsem se na nějaký čas stal nadšeným revolucionářem a napsal jsem i nešťastný článek proti strukturní lingvistice do Tvorby, jejíž redakce do něj dodala vrstvu tehdejší hrubozrné frazeologie. Když si redaktor Slova a slovesnosti vyžádal přetištění ve svém časopisu, zmohl jsem se jen na malou redukci té přidané vrstvy. - Po vystřízlivění (zejména krakovském) jsem se spolu se skupinou mladších kolegů seznámil jednak s Chomského transformační metodou, jednak s možnostmi počítačové analýzy jazyka. Věnoval jsem se pak hlavně studiu významové stavby věty a jejího aktuálního členění, později i vztahům jazykového systému (v jeho interaktivnosti) k sdělovacímu procesu a pak taky obecným otázkám sémantiky.

Šlo by - v rámci rozsahových možností, které náš rozhovor má - charakterizovat význam, jaký pro lingvistiku samu o sobě má to, co se zvláště zpočátku označovalo povšechně jako matematická lingvistika? Můžeme přitom, je-li to ovšem možné, nechat stranou kvantitativní metody, protože v tomto čísle JS najde čtenář i rozhovor s Marií Těšitelovou, který je orientován právě tímto směrem.

Kromě statistiky jde o formální (algebraické) zachycení výsledků empirického výzkumu a o počítačnickou lingvistiku, která směřuje k uplatnění počítačů. Důležitá je závaznost explicitního vyjádření, přesné vymezení pojmů (jejich postavením v celém popisu) i vztahů mezi nimi. Lze dobře kontrolovat adekvátnost popisu a poznat, co ještě nevíme (co ještě neznáme natolik, abychom k úplnému popisu dospěli). - Jsem přesvědčen, že kdo chce dospět k uspokojivému formálnímu popisu některého úseku jazykové skutečnosti, musí tento úsek prostudovat při nejmenším stejně důkladně, jako kdyby ho chtěl popsat bez formalizace. V publikacích takového motivačního, diskusního rozboru skoro vždycky věnujeme většinu místa. Formalizace je otázkou metody, objekt studia zůstává stejný. - Počítačnické zpracování umožňuje jednak důslednou kontrolu velkých gramatik apod., jednak vytvoření velkých korpusů i bohatých a snadno přístupných databází (lexikálních, mluvnických aj.) místo pracné a omezené manipulace s kartotékami. Ve spojení se statistickými postupy otvírá přístupnost takových velkých souborů dnes úplně no-

vé obzory pro zpracování jazykových dat, tedy pro nejrůznější oblasti našeho oboru.

Došlo u nás ve srovnání se světem k rozvoji této orientace lingvistiky "pozdě" nebo "včas"?

Začali jsme už v padesátých letech, málokdo byl před námi, ale chtěl bych tu poděkovat všem, kteří se zasloužili o zachování výzkumné skupiny a tím i oboru v sedmdesátých letech, kdy jsme ztratili organizační základnu mezi humanitními obory. Formální lingvistika byla tehdy zatlačena na okraj, studenti filologie před ní byli varováni, a z toho i dnes zůstává rozšířený dojem její odlišnosti, jako by práce k ní zaměřené nebyly zajímavé pro ty, kteří sami své závěry formálně zachycovat nechtějí.

Víme, že vaše práce i práce týmů, které jste zakládal a vedl, to vše mělo značný mezinárodní ohlas. Upřímně řečeno, někdy na ten ohlas my ostatní i trochu žárlíme. Dalo by se říci, v čem je spatřován v zahraničí typický, charakteristický přínos vaší školy v rámci celkového vývoje generativní a počítačové lingvistiky?

Nelekejte mě, snad není tolik nač žárlit. Nejsem sám, o kom se ví, a doufám, že jsem to nikdy nepovažoval za skutečný cíl. Radost mám právě z toho, že mi přese všechny obtíže, chyby a slabosti snad bylo dopřáno svým dílem přispět k úrovni a úspěchu české (nemohu-li už říct československé) lingvistiky vcelku, a taky z toho, že dnes i mladí lingvisté mohou hodně cestovat. - Pro ty zahraniční kolegy, jejichž zájmy se neomezují na vlastní skupinovou doktrínu, může stát za pozornost náš pohled na opozici významu (jeho jazykového ztvárnění) a kognitivního obsahu (na jazyku nezávislého), na závislostní syntax a hlavně na aktuální členění věty.

Zdá se mi, že vaše pojetí generativní a transformační lingvistiky, vaše mezinárodní působení v oblasti počítačové lingvistiky, které nutně vyžaduje prezentovat i svébytné poznatky a postupy české lingvistické tradice v pojmech především amerického lingvistické-

ho myšlení, slouží z druhé strany jako "překladový prostředek" umožňující západním lingvistům přiblížit se našim způsobům myšlení. Lze to tak nějak říci?

Snad ano: projevuje se to hlavně ve formálním zpracování sémantiky aktuálního členění, především rematizátorů, ve vztahu k rozboru dosahu kvantifikátorů, negace a dalších operátorů.

Jak je dnes česká lingvistika vnímána? Nemám na mysli pouze pohled těch, kteří jsou často u nás a vidí to tudíž tak trochu zevnitř, ale pohled obecný, v tomto smyslu na našem prostředí nezávislý.

Ústředním okruhem je tu, domnívám se, navázání na tradici klasického PLK odpovídající dnešním metodologickým nárokům. Široký ohlas mělo obnovení činnosti Kroužku a teď i zahájení nové řady Travaux, dokládající, že je Praha i dnes jedním z evropských lingvistických center. Pravidelné přednáškové cykly Střediska Viléma Mathesia jsou vysoce oceňovány jak studenty (většinou od nás a z východu Evropy), tak přednášejícími (z celého světa).

Je v těch pohledech zvenčí něco "nespravedlivého", myslím něco nepříznivého, co není zaviněno z naší strany malou schopností se prosadit?

Jistě, jsou oblasti, kde 'Europaea non leguntur', a centra, která si váží jen sama sebe. Je taky dost provincialismu, který velí nehledat oporu a inspiraci u souseda, aby nezaclánil, a vztahovat se (i když odvozeně) jen ke vzorům v dané chvíli nejslavnějším. Ale nářky by nám nepomohly.

Chtěl byste na závěr vyslovit nějaké hodnocení týkající se naší lingvistiky, nějaké doporučení, přání apod. vztahující se k její budoucnosti?

Mladým bych doporučil: Rvi se s problémem, vysměj se rozpiňané prostřednosti a hledej porozumění s člověkem; sám sebe neber moc vážně. Nemluvím moc rád o zásadách (myslím, že mívají dva způsoby existence: někdo je hlásá, jiný dodržuje), ale zjišťuji, že se ty, které rád uplatňuju, vlastně shodují s hesly feudála, kte-

rý kdysi Čechy (i s Moravou?) vyženil: 'Ich dien' (potřebuju dobrou věc, které bych mohl být platný, i bez širokého publika; v posledních 40 letech je to především naše lingvistika). No a pak 'Toho bohda nebude, aby tenhle člověk z boje utíkal' (ve hře ztrácím klidně, ale ve vážné věci jsem spíš tvrdohlavý; spolu s nádhernými lidmi, mezi kterými jsem měl to štěstí se v 60. letech octnout, jsme pak 20 let i pro ty, co nás měli bít a nedobili, plativali za houževnaté, "nezničitelné"). - Rozepisovat se o módních tématech doby, to by sotva vedlo k širšímu ohlasu. Lepší je - a v tom ohledu se nabízí množství slibných témat - hledat, jak body našeho dědictví, třeba se dnes nezdaří aktuální, mohou být důležitější zítřka, jako prameny nového poznání. Ukázalo se, myslím, že např. "rušení" saussurovských opozic naše poznání jazyka neobohatí a že je plodnější důsledné uplatňování hlavních bodů jeho programu v podmínkách, které nemohl konkrétně předvídat. Taký interdisciplinárnost vyžaduje do hloubky hledat, čím sami můžeme být platní druhému, ne se honosit znalostí jeho zářivých špic. Hlavní asi je, nebát se nového, neustupovat před obtížnými tématy a postupy, nevolit pohodlí nebo snadná řešení, ale využít, co nám bylo odkázáno, k prohloubení našeho pohledu na svět, s vědomím, že i tak může jít jen o pohled dílčí, snad zajímavý pro porovnání s pohledy jinými (argument proti argumentu), ale nikdy ne ostatním nadřazený, výlučný.

Rád souhlasím s tím, že lingvistika musí hledat a nalézat svou svébytnou badatelskou pozici i v nových noetických a metodologických kontextech. Řeč se stala předmětem zájmu četných dříve jakoby jinak orientovaných oborů, které pro její poznání mnoho přinesly. To nás nutí zamyslet se i nad původními východisky. Tvořivě a s úctou.

Děkuji za rozhovor; jménem redakce Jazykovědných aktualit Vám přeji do dalších let zdraví a mnoho sil k tomu, abyste v duchu kréda na závěr rozhovoru vysloveného mohl ještě mnoho vykonat.

Otázky kladl Jan Kořenský

XX

Kronika

XX

K životnímu jubileu Vilmy Barnetové

PhDr. Vilma Barnetová, CSc., významná postava české poválečné rusistiky a komparatistiky, se narodila 16. prosince 1925 v Ostravě-Kunčicích. Už sám rok narození předznamenává její životní dráhu řadou těžkostí a nástrah: i když vyrůstá v podnětném rodinném prostředí, kde rozvíjí jak slibné vlohy jazykové, tak hudební (hru na klavír studuje od pěti let a chtěla by se jí později věnovat profesionálně), prožívá gymnaziální léta v dusné a nebezpečné atmosféře okupace. Po dokončení reálky ve Slezské Ostravě (1944) následuje totální nasazení v místních železárnách.

Sny o hudební kariéře vzaly za své, protože za války byla konzervatoř zavřena, nejpříhodnější doba ke studiu rychle uplynula a po válce bylo na mistrovskou dráhu pozdě. Vilma Vavrečková volí tedy jazyky: na pražské filosofické fakultě studuje angličtinu a ruštinu. Mezi jejími učiteli jsou mj. prof. B. Trnka, J. Vachek, ze slavistů prof. B. Havránek, K. Horálek, L. Kopecckij a A. Dostál. Jakkoliv má výborné výsledky na obou oborech a zajímá se přirozeně i o stipendijní pobyt ve Velké Británii, je při tzv. studijních prověrkách v r. 1948 rozhodnuto, že jejího talentu bude zapotřebí především pro rozkvet rusistiky.

Všestranně nadaná studentka svůj úděl přijímá: důkladné studium teoretické spojuje s poctivou jazykovou přípravou u vynikajícího lektora Alfréda Wurma a rusistice posléze odevzdává - zejména poté, kdy spojí svou životní cestu s jiným vynikajícím lingvistou, Vladimírem Barnetem - své nejlepší intelektuální síly. Už za studentských let působí jako lektorka ruštiny a stává se také spoluautorkou prvních poválečných mluvníc ruštiny pro gymnázia. Po ukončení vysokoškolského studia v r. 1951 se Vilma Barnetová stává asistentkou prof. B. Mathesia, po jeho smrti je pak odbornou asistentkou prof. Havránka. Rok na to obhajuje doktorskou di-

sertaci, která je věnována času a vidu v ruštině a češtině: toto téma ji bude provázet prakticky celý život.

Na popud prof. Havráňka přechází V.B. z fakulty na akademické rusistické pracoviště (později mnohokrát reorganizované), na kterém setrvává v podstatě až do důchodu. V r. 1956 jí vychází velká, hojně citovaná studie s aspektologickým námětem - "K násobenosti slovesného děje" (Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české 1). V téže době se zúčastňuje redakčních prací na Příruční mluvnici ruštiny pro Čechy 1 (1961), pro niž také společně s M. Dokulilem zpracovává sloveso. Slovesných kategorií se rovněž týkají studie "K syntaktické funkci slovesného vidu" (Kapitoly ... 3, 1968), "In margine morfologické kategorie času" (Studie ze slovanské jazykovědy 2 (dále RG), 1979. Na aktuální podněty z dané oblasti reaguje celou řadou recenzí, jejichž objektem je mj. několik monografií významného ruského aspektologa A.V. Bondarka, promyšlený koncept německé rusistky Haltofové aj.

Po stránce obsahové je pro Vilmu Barnetovou přirozeným základem výzkumu slovesných kategorií pražský funkcionalistický přístup, obohacený o řadu moderních podnětů. Kromě záležitostí funkčních se V.B. začíná intenzivně zabývat i formální stránkou aspektuální derivace: poctivě se vyrovnává s generativistickým přístupem (viz "Sporné otázky tzv. substitučního měkčení v generativním popisu tzv. deverbální derivace", Čs. rusistika 15, 1970) a celý problém pak komplexně řeší v monografii Morfologie slovesného vidu v ruštině (1975, interní tisk): práce, obhájená po určitých obstrukcích jako kandidátská disertace, měla původně vyjít v nakladatelství Academia (a rovněž u Moutona), sazba však byla v rámci normalizačního běsnění rozmetána.

Problematikou morfologických kategorií v obecném plánu se Barnetová zabývá i po dokončení RG (rukopis RG byl zhruba dopsán už r. 1974). V polemické návaznosti na Bondarkův výklad slovesných kategorií je rozvíjen pokus o přesnější postižení hierarchie vztahů uvnitř tzv. sdružených kategoriálních systémů (viz též kolektivní projekt "Základy koncepce velké mluvnice současné ruštiny" in: Ruská gramatika: Výsledky a perspektivy; KCJ a ÚJČ ČSAV 1976). Prvou aplikací navrhované koncepce byl článek Barnetové a Skoumalové "Aspektuálnost a temporální charakteristika vý-

povědi" určený pro brněnské sympozium (viz Otázky slovanské syntaxe IV/1, Brno 1976 (1979)). Týž obecný princip uplatňuje později Barnetová u jmenných kategorií, viz studii "K tzv. sdruženým morfologickým kategoriálním systémům (zejm. se zřetelem ke kategorii rodu ...)" (in: SSJ 1, KCJ 1978).

Pro RG zpracovala Barnetová kromě pasáží morfologických také větnou syntax. Jako přípravné posloužily dvě větší práce: "K vedlejším větám obsahovým v ruštině" (Studie ze slovanské syntaxe, ÚJL 1971) a "Větné vyjádření příčinné a důvodové determinace v ruštině" (Studie z východoslovanské jazykovědy, KCJ 1973). Na rozhraní morfologie a skladby je důkladná analytická studie "K otázce substantivního pádu adnominálního" (SSJ 4 (Linguistica IX), ÚJČ 1984).

K dalším podnětným příspěvkům z porovnávací mluvnice patří i společný článek V. Barnetové a D. Konečné "K významu českých a ruských pravých předložek" (Konfrontační studium ruské a české gramatiky a slovní zásoby 2, 1983; ruská verze vyšla v Moskvě).

Kromě praktické aplikace konfrontačního studia příbuzných jazyků se jubilantka po celý život zabývala jazykovým porovnáváním v obecném plánu: dodnes je ceněn a citován článek z r. 1962, kterým přispěla - společně se svým manželem - do Havráňkova sborníku: "O konfrontačním studiu příbuzných jazyků", SlavPrag 4 (angl. překlad viz in: Praquiana 1945-1990, Benjamins 1994).

V malé jubilejní zprávě nelze náležitě postihnout hloubku vědeckého zaujetí, s nímž Vilma Barnetová přistupovala ke každé lingvistické práci, ať už se jednalo o větší studii, nebo o "pouhou" recenzi: prakticky každé téma je rozpracováváno monografickým způsobem, počínaje všestrannou analýzou teoretických i materiálních pramenů a konče prezentací vlastního nálezu. Výsledná řešení tak znamenají vždy trvalý solidní přínos k pochopení problému. Konfrontační studie Barnetové mají přítom i svůj nezanedbatelný dosah - zatím nedostatečně docenovaný - i pro bohemistiku. Jistě se naje příležitost k důkladnějšímu zhodnocení badatelského přínosu Dr. Vilmy Barnetové jak pro rusistiku, tak pro

vývoj pražského poválečného funkcionalismu. Zatím nezbývá, než popřát naší milé jubilentce všechno nejlepší do dalších let, na prvním místě ovšem zdraví, kterého jí bohužel nebylo vždy dopřáváno v dostatečné míře a které je přitom jednou ze základních podmínek tvůrčí pohody. Mnohaja léta!

Zdena Skoumalová

XII. Olomoucké dny rusistů

Každé dva roky se scházejí rusisté na mezinárodní konferenci v Olomouci, aby aktivizovali vědecký zájem o studium současného ruského jazyka a literatury.

Konference se konala 29.-31.srpna 1995 pod záštitou České asociace rusistů. O její přípravu se zasloužili pracovníci katedry slavistiky na FF UP, kteří se rovněž aktivně podíleli na celém jednání; byli autory referátů, předsedali v jednotlivých sekcích a vystupovali v diskusích k jednotlivým referátům. V pořadí již XII. Olomoucké dny rusistů přinesly stupňovaný zájem o problematiku ruského jazyka nejen ve slovanském světě. Zúčastnilo se jich přes 100 odborníků z ČR, Slovenska, Ruska, Ukrajiny, Běloruska, Polska, Bulharska, Německa, Vietnamu a Indie.

Jednání probíhala ve dvou sekcích: literárněvědné a lingvodidaktické.

Literárněvědná sekce na téma "Ruská klasická literatura očima 20.století" se zabývala základními problémy současné recepce ruské klasiky jak u nás, tak i v zahraničí. Jednotlivé referáty naznačily nové interpretační možnosti ruské klasiky i její odraz v moderní ruské literatuře.

Podrobněji se zaměříme na práci sekce lingvodidaktické, která má bližší vztah k problematice Jazykovědných aktualit, a to na ústřední téma sekce - kulturu řečové komunikace. Tematika jed-

nání byla rozdělena do 6 základních okruhů: 1. Jazyková kultura cizojazyčné komunikace - nejen problém lingvistický a lingvodidaktický. 2. Změny v morfologické struktuře slova. 3. Otázky standardizace spisovné ruštiny. 4. Porovnávací analýza ruského lexika. 5. Otázka dialogu a jeho místo při výuce ruštiny. 6. Nové procesy v jazyce z hlediska překladatelských a tlumočnických výzkumů. Z referátů českých lingvistů přednesených na konferenci si připomeneme alespoň některé. E.Vysloužilová a H.Flídrová věnovaly pozornost teoretické problematice řečové komunikace s akcentem na adresáta. R.Zimek opřel své výzkumy o šetření etnopsycholingvistická, J.Krystýnková a H.Žofková se zabývaly otázkou osvojování řečové kultury na vysoké škole, D.Oganesjanová a M.Csiriková zhodnotily změny ve slovní zásobě z hlediska překladu a tlumočení, gramatická problematika byla zastoupena v příspěvku A.Brandnera, otázky lingvistické kompetence a její úroveň u studentů osvětlili R.Purm a L.Rejmánková. Velká pozornost byla též věnována dialogu kultur při osvojování ruského jazyka.

Celý průběh jednání i celkové ovzduší jsou důkazem trvalého zájmu o vymezenou problematiku. Kladem konference byla rovněž osobní setkání a navázání kontaktů s pedagogy i badateli různých vysokých škol doma i v zahraničí. V diskusích se konfrontovala metodologická východiska a konkrétní výsledky práce jednotlivých lingvistů, zejména nové učebnice a pomůcky pro výuku ruštiny. Velký význam měly též názory na výzkum a výuku ruštiny na katedrách nefilologických fakult.

Škoda, že se z této mezinárodní akce nepodařilo vydat samostatný sborník, který by důrazněji reprezentoval současné bádání v oboru ruského jazyka a literatury. Vybrané příspěvky z konference budou publikovány v ročence katedry slavistiky na FF UP ve sborníku Rossica Olomucensia XXXIV.

Marie Csiriková